
โปรดระวังข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง:
อันตรายของลักษณะรัฐราชสมบัติ
(patrimonial) ทางการเมือง
และผลกระทบต่อการสร้างพลเมืองดี
ในระบอบประชาธิปไตย

โปรดระวังข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง: อันตรายของลักษณะรัฐราชสมบัติ (patrimonial) ทางการเมือง และผลกระทบต่อการสร้างพลเมืองดี ในระบอบประชาธิปไตย

ปฤณ เทพนรินทร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้ต้องการสนทนากับชุดความคิดและปฏิบัติการทางสังคมที่เกี่ยวกับการสร้างความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย ผ่านการให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมือง (civic education) ทั้งนี้ข้อเสนอของบทความคือ ลักษณะการจัดสรรทรัพยากรสาธารณะในแบบรัฐราชสมบัติ (patrimonial) ที่แฝงอยู่ในระบบการเมืองไทยได้สร้างผลกระทบต่อการกล่อมเกล่าพลเมืองอย่างร้ายกาจ และอาจมากเกินไปกว่าที่หลายคนคาดคิด ทั้งนี้ การนำเสนอประกอบด้วย หนึ่ง) ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างสถาบัน สอง) ผลเสียร้ายแรงของข้อจำกัดเหล่านั้นต่อการสร้างพลเมือง สาม) แนวทางบรรเทาปัญหา

คำสำคัญ: การให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมือง รัฐราชสมบัติ ข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง

Abstract

This article discusses a set of ideas and social practices which are relevant to the process in which ‘civic education’ cultivates good citizens in Thailand’s democratic regime. In so doing, it argues that the patrimonial redistribution of public resources embedded in Thailand’s political system affects the socialization of ‘citizens’ tremendously and unexpectedly. The article consists of three parts - the structural limitations to the cultivation of citizenship, the harmful consequences of those limitations, and the solutions to the pitfalls of Thailand’s cultivation of good citizens.

Keywords: civic education, patrimonialism, structural limitations

เกริ่นนำ

การให้ความรู้แก่ประชาชนเพื่อเสริมสร้างค่านิยมประชาธิปไตยให้เข้มแข็งนั้นมีมาอย่างยาวนาน เพราะมักเชื่อกันว่าหากสังคมใดมีพลเมืองที่กระตือรือร้นและรู้จักสิทธิหน้าที่ของตน สังคมนั้นย่อมมีระบอบประชาธิปไตยที่แข็งแรง สำหรับประเทศไทย ผู้นำและหลายภาคส่วนในสังคมประกาศว่าอยากเป็นประชาธิปไตยอย่างเปิดเผย และมุ่งเน้นการเสริมสร้างค่านิยมประชาธิปไตยมาอย่างต่อเนื่อง อย่างน้อยงานศึกษาหลายชิ้นแสดงให้เห็นว่าเริ่มดำเนินการส่งเสริมค่านิยมประชาธิปไตย ผ่านระบบการศึกษาขั้นพื้นฐานมาตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังเช่นที่มีงานวิชาการจำนวนหนึ่งแสดงให้เห็น อาทิ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2531) ลักษณะ ปณิธิชัย (2542) หรือในวิทยานิพนธ์ของปวีณา วังมี (2543) คำถามที่น่าสนใจ หากชีวิต

ด้วยอัตราการก่อรัฐประหารทุกๆ 4 - 6 ปี คือ เหตุใดการส่งเสริมค่านิยมประชาธิปไตยเหล่านั้นจึงไม่นำไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตย หากเป็นเช่นนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทั้งสอง (ความตกต่ำของการปกครองแบบประชาธิปไตย กับ การส่งเสริมคุณค่า ค่านิยม หรือความเป็นพลเมืองแบบประชาธิปไตย) มีความสัมพันธ์กันหรือไม่ อย่างไร? หากไม่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์อย่างที่น่าจะเป็น กิจกรรมดังกล่าวทำหน้าที่อะไรบ้างในระบบการเมืองไทย

ในยุคร่วมสมัย ปรากฏการณ์หนึ่งที่น่าสนใจภายหลังความขัดแย้งทางการเมืองที่กินระยะเวลากว่าทศวรรษ คือการหันมารณรงค์ส่งเสริมการสร้างค่านิยมประชาธิปไตยผ่านระบบการศึกษาอย่างมาก หลายองค์กร/สถาบันทั้งภาครัฐ เอกชน และองค์กรไม่แสวงผลกำไร ต่างเชื่อว่าวิธีการนี้จะเป็นหนทางสำคัญอันหนึ่งที่จะช่วยให้สังคมไทยหลุดจากวิกฤตการณ์ทางการเมืองที่ดำเนินมาเกินสิบปีนี้ได้ องค์กรเหล่านั้นมีตั้งแต่ระดับนโยบายคือ **กระทรวงศึกษาธิการ** ในสมัยรัฐบาลอภิสิทธิ์¹ มหาวิทยาลัยต่างๆ ในรายวิชา

¹ “คณะกรรมการการด้านพัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองดี” ทำหน้าที่จัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง ซึ่งแผนดังกล่าวได้กำหนดให้การเรียนการสอนในระดับต่างๆ ต้องมีรายวิชาการสร้างความเป็นพลเมือง ที่มาของคณะกรรมการฯ นี้เกิดขึ้นในสมัยรัฐบาลอภิสิทธิ์ โดยนายชินวรณ์ บุญยเกียรติ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2553) มีการตั้งคณะกรรมการด้านพัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองดี ซึ่งมีศาสตราจารย์พิเศษธงทอง จันทรางศุ เลขาธิการสภาการศึกษาเป็นประธาน คณะกรรมการฯ ได้จัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองและได้เสนอยุทธศาสตร์ต่อคณะกรรมการนโยบายโปรดพิจารณารายละเอียดได้ในภาคผนวกที่ 1 ของหนังสือการศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (2555) ซึ่ง รศ. ดร.ปริญญ์ เทวานฤมิตรกุล เขียนขึ้นเพื่อประกอบการเรียนการสอนในรายวิชาพลเมืองกับความรับผิดชอบต่อสังคม

ศึกษาทั่วไป² สถาบันพระปกเกล้า (สถาบันพระปกเกล้า, 2555) (ถวิลวดี บุรีกุล, รัชวดี แสงมเหหมัด และเออเจนี เมรีโอ (บก.), 2557) สถาบันนโยบายศึกษา ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิคอนราด อาเดนาวร์ (Konrad Adenauer Foundation) (ทิพย์พาพร ตันติสุนทร, 2553, 2555, 2557) (วิชัย ตันศิริ, 2551, 2557) ศูนย์ประสานงานเครือข่ายการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองประชาธิปไตย ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท (Friedrich-Ebert-Stiftung-

² จากเอกสาร “ยุทธศาสตร์พัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง พ.ศ. 2553 - 2561” (ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, 2555) ในส่วนยุทธศาสตร์ที่ 1 การศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองสำหรับเด็กและเยาวชน ข้อที่ 2 ระดับอุดมศึกษา: การศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองในระดับวิทยาลัยและมหาวิทยาลัย แสดงให้เห็นถึงอุดมคติและเป้าหมายของการสร้างพลเมืองของพวกเขาที่ต้องการให้มหาวิทยาลัยเพิ่มเติม/ปรับปรุงรายวิชาที่ว่าด้วยการเสริมสร้างความเป็นพลเมืองเข้าไปในหลักสูตรด้วย และนั่นอาจจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เราพบรายวิชาทำนองนี้ในมหาวิทยาลัยอื่น เช่น รายวิชาพลเมืองกับความรับผิดชอบต่อสังคม TU100 ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รายวิชาสังคมธรรมาธิปไตย RSU101 ของมหาวิทยาลัยรังสิตที่เปิดสอนในปีการศึกษา 2556 หรือรายวิชาศาสตร์แห่งแผ่นดิน 01999111 ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ซึ่งเพิ่งเปิดสอนในปีการศึกษา 2558 เป็นต้น

FES)³ รายการต่างๆ ขององค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะแห่งประเทศไทย (Thai PBS)⁴

บทความชิ้นนี้ต้องการสนทนากับชุดความคิดและปฏิบัติการทางสังคมที่เกี่ยวกับการสร้างความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย ผ่านการให้

³ ศูนย์ประสานงานเครือข่ายการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองประชาธิปไตย (Thai Civic Education - TCE Center) เป็นการรวมตัวของหน่วยงานที่ทำงานด้านการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย และเป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างสรรค์สังคม ไม่สังกัดการเมืองฝ่ายใด เริ่มต้นก่อตั้งในปี 2554 โดยการสนับสนุนของมูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท (Friedrich-Ebert-Stiftung-FES) ภายใต้โครงการการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองของไทย (Thai Civic Education) เพื่อสนับสนุนกระบวนการปฏิรูปการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองแบบยั่งยืน เป้าหมายสำคัญของโครงการคือการผลักดันให้ระบบการศึกษาสามารถสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยและเสริมสร้างพลเมืองให้มีส่วนร่วมในกระบวนการประชาธิปไตยได้อย่างเต็มที่ โดยมีวัตถุประสงค์เชิงยุทธศาสตร์ในการสร้างเครือข่ายพันธมิตรที่ครอบคลุมทั้งหน่วยงานรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ด้วยการจัดเวทีอภิปรายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ยุทธศาสตร์ที่นำไปสู่กระบวนการทัศน์เรื่องการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองประชาธิปไตย

เมื่อไม่นานมานี้ ในเดือนมกราคม 2559 เครือข่ายได้ร่วมกันก่อตั้งศูนย์ประสานงานเครือข่ายการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองประชาธิปไตยขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางในการเชื่อมประสานเครือข่ายและผลักดันงานตามภารกิจร่วมกัน โปรดพิจารณาความเป็นมาและรายละเอียดอื่นๆ ได้ที่ <http://www.thaiciviceducation.org/>

⁴ เช่นรายการ *หน้าที่พลเมือง* เป็นรายการที่นำเสนอเรื่องราว ข่าวสาร มุมมองด้านการเมือง นโยบายภาครัฐที่ส่งผลถึงประชาชนหรือแม้แต่เจ้าหน้าที่รัฐเอง รายการจะแบ่งเป็น 3 ช่วง ช่วงแรก: พาไปพูดคุย สนทนากับบุคคลที่น่าสนใจ มีมุมมอง วิถีแนวคิด สะท้อนถึงการพัฒนาตนเอง สังคมสู่การพัฒนาประเทศ ช่วงที่ 2: ท้องถิ่นควรรู้ นำเสนอชุมชนท้องถิ่นที่เป็นแบบอย่างในการบริหารจัดการพัฒนาดินเอง รวมถึงบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เข้าไปมีส่วนร่วมพัฒนา ส่งเสริมชุมชนหรือท้องถิ่น ช่วงที่ 3: พลเมืองไทย พาไปรู้จักบุคคลกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนา ส่งเสริมหน้าที่พลเมือง ช่วยเหลือสังคม หรือลุกขึ้นมาปกป้องตนเอง บุคคลอื่นที่ได้รับผลกระทบจากความไม่เป็นธรรม ทั้งนี้สามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่เว็บไซต์ของรายการ <http://program.thaipbs.or.th/Citizen-duty> และตัวอย่างรายการที่เกี่ยวข้องกับรายวิชาธรรมาธิปไตยโดยตรง คือ <https://program.thaipbs.or.th/watch/S6rWwt>

ความรู้เพื่อสร้างพลเมือง (civic education) ในยุคร่วมสมัยดังกล่าว โดยอาศัย ผลการศึกษาจากงานวิจัยของผู้เขียน เรื่อง *การสร้างความเป็นพลเมือง ยุคเปลี่ยนผ่าน: ข้อสังเกตเบื้องต้นจากกรณีศึกษาวิชาสังคมธรรมาธิปไตย*⁵ (ปฤณ, 2559) ทั้งนี้ งานวิจัยจัดทำเพื่อพิจารณากระบวนทัศน์ (rationality) ซึ่งแฝงฝัง อยู่ในรายวิชา และดูหน้าที่ของวาทกรรมเหล่านั้นท่ามกลางบริบททางการเมืองร่วมสมัย ระเบียบวิธีวิจัยของงานชิ้นนี้จึงอาศัยการตีความด้วยวิธีวิเคราะห์ วาทกรรม (discourse analysis) ในการทำความเข้าใจวิถีคิดเบื้องหลังดังกล่าว โดยมีวัตถุประสงค์ทางการศึกษาที่ถือเป็นแหล่งข้อมูลขั้นต้น คือบรรดาเอกสารที่เกี่ยวข้อง กับรายวิชา เช่น คำอธิบายรายวิชา ตำรา คำสัมภาษณ์ของผู้เกี่ยวข้อง คำบรรยาย ผลงาน – โครงการงานของนักศึกษาที่เรียนในรายวิชา รวมไปถึงข่าวสารที่ว่าด้วยการนำเสนอโครงการงานเหล่านั้น

เมื่อกล่าวถึงกรณีของรายวิชาสังคมธรรมาธิปไตย งานวิจัยพบว่าวิถีคิดของรายวิชานี้ยืนบนฐานที่เชื่อว่าปัญหาทางการเมืองเกิดจากความ “ไม่รู้” ของประชาชน ไม่ต่างกับวาทกรรมจารีตอื่นที่แล้มาแล้ว ทั้งนี้ ระบบคิดของรายวิชาสังคมธรรมาธิปไตย RSU101 สอดคล้องกับวาทกรรมจารีตทั้งในแง่องค์ความรู้ ซึ่งเชื่อมโยงกับงานเขียนสกุลอุปถัมภ์ศึกษา⁶ ในขณะเดียวกันก็พบความเชื่อมโยงในแง่หน้าที่ไปพร้อมกัน กล่าวคือ ทั้งทำหน้าที่ลดทอนความชอบธรรม

⁵ งานวิจัยจัดทำเพื่อเข้าใจระบบคิด (rationality) ของวาทกรรมธรรมาธิปไตย มุ่งตอบสองคำถามหลัก ได้แก่ หนึ่ง) รายวิชาสังคมธรรมาธิปไตย RSU101 มีเนื้อหาและรายละเอียดอย่างไรบ้าง สอง) เนื้อหาหรือวิถีคิดเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับวาทกรรมจารีตหรือแนวคิดแบบจารีตอื่นๆ อย่างไรบ้าง

⁶ โปรดพิจารณางานเขียนที่รวบรวมและอภิปรายเรื่องนี้ได้เบื้องต้นจากงานของแอนดรู วอล์คเกอร์ ที่แปลโดยจักรกริช สังขมณี (2559, น. 12 - 17.) ในหัวข้อ อำนาจไทยในชนบท : ความเชื่อมโยงในแนวตั้ง ซึ่งแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างงานเขียนมานุษยวิทยา รุ่นแรกยุคสงครามเย็น และความเชื่อเกี่ยวกับความเฉื่อยชาทางการเมืองของสังคมชาวนาไทย

ของประชาชนสามัญ และเพิ่มอำนาจให้แก่ผู้มีคุณสมบัติ (คนดี ผู้มีการศึกษา ผู้จงรักภักดีฯ) ซึ่งไม่ควรมียอำนาจเหนือกว่าคนอื่นภายใต้ระเบียบวิธีคิดแบบประชาธิปไตยให้กลายเป็นผู้ทรงความชอบธรรมในการจัดการกับปัญหาเหล่านี้ (ปถุณ, 2559, น. 48 - 81)

นอกจากนี้ยังพบอีกว่ารายวิชานี้ทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของการรักษาระเบียบความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบเดิมซึ่งความสัมพันธ์ในแบบก่อนหน้าที่จะเกิดความขัดแย้งทางการเมือง คล้ายกับที่ Michael K. Connors (2007) ได้เคยเสนอไว้ในมโนทัศน์เรื่อง *การสร้างองค์ประธานแห่งประชาธิปไตย* (democrasubjection)⁷ นั่นจึงทำให้การรณรงค์สร้างพลเมืองในรายวิชาดังกล่าว (อาจรวมถึงโครงการให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมืองในกรณีอื่นจำนวนหนึ่งซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป) แยกขาดออกจากการพิจารณาสัมพันธ์ภาพทางอำนาจของระบอบการเมือง (regime) ที่ดำรงอยู่ในทางปฏิบัติ เป็นเหตุให้ไม่เห็นถึงความจำเป็นของการเชื่อมโยง ประสานสอดคล้องซึ่งกันและกันระหว่างด้านหนึ่งคือความรู้ในหลักการนามธรรมของระบอบประชาธิปไตย กับอีกด้านที่เป็น **การปฏิบัติตน**อย่าง เป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย

⁷ หากจะกล่าวอย่างสังเขปพบที่ Connors (2007, p. 22) เสนอให้มองกระบวนการสร้างประชาธิปไตยในฐานะโครงการที่ทำการสร้างผู้สมทวน (subjecting) ให้ผู้คนขึ้นต่อรูปแบบทางอำนาจทั้งในเชิงอุดมการณ์และสถาบันแบบใหม่ นี่ถือเป็นปฏิบัติการทางอำนาจที่ทั้ง “ครอบงำ” (hegemony) “บริหารจัดการชีวิต” (governmentality) ให้ประชาชนอยู่ภายใต้หรือรู้สึกเสมือนตนได้ปกครองอย่างเป็นประชาธิปไตย ในแง่นี้ “การสร้างองค์ประธานแห่งประชาธิปไตย” (democrasubjection) จึงเป็นกระบวนการที่ทำให้ประชาชนสยบยอมหรือขึ้นต่อรูปแบบการปกครองตนเองในจินตนาการหรือนิยายผ่านรูปธรรมคือการสร้าง “พลเมืองแบบไทย” ในแง่หนึ่ง การพิจารณาความหมายของ “กระบวนการสร้างพลเมือง” ช่วยแสดงให้เห็นการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนชั้นต่างๆ ภายในรัฐชาติ และการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับผู้คนนั่นเอง

ในแง่นี้หากพิจารณาระบอบประชาธิปไตยในฐานะสัมพันธ์ภาพทางอำนาจแบบหนึ่งแล้วจะพบว่าการสร้างให้เกิดพลเมืองในระบอบดังกล่าวย่อมไม่ใช่แค่การ “ให้ความรู้” เพียงลำพัง หากแต่ต้อง “เปลี่ยนระบบความสัมพันธ์” ระหว่างผู้คนในสังคมให้เป็นไปในรูปแบบประชาธิปไตยพร้อมกันด้วยการเน้นเพียง “สั่งสอน” อย่างที่มักนิยมทำกันแสดงถึงข้อจำกัดของโครงการให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมือง อาจเป็นไปได้ว่า เพราะผู้คิดค้นรณรงค์จำนวนมากเป็นผู้ได้เปรียบในระบอบสัมพันธ์ภาพทางอำนาจแบบนี้ จึงไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลง ไม่ตระหนักว่าหากคาดหวังจะให้ผู้คนได้เรียนรู้การเป็นพลเมืองประชาธิปไตยแล้ว จำเป็นต้องแก้ไขปรับปรุงสัมพันธ์ภาพทางอำนาจไปพร้อมกัน

บทความนี้จึงต้องการอภิปรายถึงหนึ่งในความสัมพันธ์ที่เป็นปัญหาและขัดแย้งการสร้างระบบความสัมพันธ์แบบประชาธิปไตย นั่นคือลักษณะการจัดสรรทรัพยากรสาธารณะในแบบรัราชสมบัติ โดยมีข้อเสนอว่าลักษณะดังกล่าวสร้างผลกระทบต่อการกล่อมเกล่าพลเมืองอย่างร้ายกาจ และอาจมากเกินกว่าที่หลายคนคาดคิด ทั้งนี้ การนำเสนอดำเนินการผ่าน 3 หัวข้อ ได้แก่ หนึ่ง) ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างสถาบัน สอง) ผลเสียร้ายแรงของข้อจำกัดเหล่านั้นต่อการสร้างพลเมือง สาม) แนวทางบรรเทาปัญหา

ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างต่อการสร้างความเป็น พลเมือง

ลักษณะรัฐราชสมบัติ⁸ หรือ patrimonial ในการจัดสรรทรัพยากรสาธารณะนั้น เป็นส่วนหนึ่งของข้อจำกัดเชิงโครงสร้างสองประการซึ่งเกี่ยวโยงกันอย่างแนบแน่นและต่างเป็นอุปสรรคต่อการสร้างความเป็นพลเมือง เรื่องแรกคือการผลิตซ้ำแบบแผนความสัมพันธ์แบบอำนาจนิยม และเน้นช่วงชั้นอยู่สม่ำเสมอในระดับชีวิตประจำวัน ส่วนเรื่องที่สองซึ่งสอดคล้องล้าไปกับเรื่องแรก คือลักษณะของการจัดสรรทรัพยากรสาธารณะซึ่งเป็นไปในแบบที่หลายกรณีไม่แบ่งแยกระหว่างทรัพยากรสาธารณะกับของส่วนตัว เมื่อเกิดการให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมืองในสภาพแวดล้อมเช่นนี้ ทำให้เป้าหมายที่ต้องการสร้างให้เกิดความเป็นพลเมืองนั้นไม่บรรลุผล เพราะข้อจำกัดทั้งสองต่างเป็นขวากหนามอันสำคัญที่ทำลายความตั้งใจอันดีเหล่านั้น บทความชิ้นนี้พยายามแสดงให้เห็นรายละเอียดและอันตรายอันเกิดจากการให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมืองภายใต้บริบทเชิงโครงสร้างดังกล่าว

⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2559) นิยามคำนี้ไว้อย่างกระชับว่า “แม้ดูไม่ต่างจากรัฐสมัยใหม่โดยทั่วไป แต่ที่จริงแล้วรัฐไทยไม่ใช่รัฐสมัยใหม่แท้ ยังคงรักษาความเป็นรัฐ patrimonial ไว้เป็นหลักอย่างเหนียวแน่น รัฐสองอย่างนี้ต่างกันอย่างไร สรุปให้เข้าใจได้ง่ายๆ ก็คือรัฐ patrimonial คือรัฐที่เป็นสมบัติส่วนตัวของผู้ถืออำนาจ จะเป็นบุคคลหรือกลุ่มก็ตาม พวกเขาบริหารจัดการรัฐประหนึ่งจัดการทรัพย์สินส่วนตัว เอาพรรคพวกบริวารมารวมแบ่งปันอำนาจ โดยเฉพาะในระบบราชการ เพราะระบบราชการถืออำนาจไว้มาก จึงต้องให้อยู่ในมือของพรรคพวกบริวารที่นำไว้วางใจของตน อย่างน้อยคุณสมบัติสำคัญของผู้บังคับบัญชาระดับสูงก็คือความน่าไว้วางใจ ตรงกันข้าม รัฐสมัยใหม่ (ซึ่งมักพัฒนาขึ้นมาเป็นรัฐประชาชาติด้วย) เป็นรัฐที่ไม่เป็นสมบัติของผู้หนึ่งผู้ใด หรือกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด ฉะนั้นรัฐสมัยใหม่จึงเป็นรัฐที่ไม่ ‘บุคโฆโลกณะ’ (impersonal) ทั้งตัวรัฐและการดำเนินกิจการของรัฐ ความมีประสิทธิภาพในการดำเนินกิจการเป็นเครื่องวัดอย่างดี ดังนั้นระบบราชการจึงตั้งอยู่บนหลักความรู้ความสามารถหรือคุณาธิปไตย (meritocracy - ปฤณ) คนมีความรู้ความสามารถและความซื่อสัตย์สุจริตจะได้รับการอุดหนุนให้ไต่เต้าไปสู่ตำแหน่งสูง โดยไม่ต้องอาศัยเส้นสายใดๆ”

ข้อจำกัดสองประการ

ข้อจำกัดประการแรก การสร้างพลเมือง (citizen) นั้นเป็นไปได้ยาก ในรัฐที่ต้องการไพร่ฟ้า (subject) มากกว่า สิ่งนี้แสดงออกผ่านลักษณะอำนาจนิยมและการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ในชีวิตประจำวัน สำหรับประเด็นแรกนี้ ระบบการศึกษามีส่วนอย่างสำคัญ และเพราะการผลิตซ้ำดังกล่าวดำเนินการผ่านระบบการศึกษาเป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้การเสริมสร้างความเป็นพลเมืองผ่านระบบการศึกษาเผชิญกับข้อจำกัด

โดยทั่วไป ระบบการศึกษาสมัยใหม่ทำหน้าที่อย่างน้อยสองอย่าง ด้านหนึ่งให้ “ความรู้” ที่จำเป็นสำหรับยุคสมัยแก่สมาชิกใหม่ที่เพิ่งเข้าร่วมสังคม อีกด้านคือ “กล่อมเกลา” (socialization) ให้พวกเขาอยู่ร่วมกับสมาชิกก่อนหน้าได้ ในสังคมไทยกระบวนการเหล่านี้กินเวลาช่วงต้นของชีวิตเยาวชนกว่า 15 ปี หากเริ่มนับตั้งแต่การเข้าเรียนของเด็กช่วง 4 - 5 ขวบ จนถึงเมื่อจบอุดมศึกษา

ทั้งนี้ โดยเปรียบเทียบแล้ว ระบบการศึกษาไทยให้น้ำหนักกับการกล่อมเกลามากกว่า ยิ่งสังคมเผชิญกับความผันผวนมากขึ้นเท่าใด ชนชั้นนำไทยเลือกตอบย้ำ “ปฎิรูป” การกล่อมเกลายิ่งขึ้น สำหรับสังคมไทย แบบแผนของการกล่อมเกลานั้นมีกระบวนการอย่างน้อยสองอย่างที่เกี่ยวข้องและเป็นปัญหาสำหรับโลกยุคนี้ คือกระบวนการสร้างผู้ใต้บังคับบัญชาซึ่งควรเชื่อฟังต่อผู้มีอำนาจอย่างไม่ตั้งคำถาม และกระบวนการจัดช่วงชั้น (social stratification) และกำหนดตำแหน่งของตนในสังคม

กระบวนการแรกพบได้ในกิจกรรมประจำวันของนักเรียนไทย ตั้งแต่ระดับประถมไปจนถึงระดับมหาวิทยาลัย รูปแบบหลักของกิจกรรมเหล่านี้คือการสั่งให้ทำและลงโทษในกรณีไม่ยินยอม/เชื่อฟัง เช่น การแต่งกาย - ทรงผม

การเข้าแถว, ตลอดจน “วิธีการ” จัดการเรียนการสอนที่เน้นฟัง - เชื้อ นอกจากนี้ ในกิจกรรมประกอบหลักสูตรอื่น เช่น พิธีไหว้ครู กิจกรรมเชียร์กีฬา กิจกรรม ลูกเสือ - เนตรนารี การเข้าอบรมอาสาสมัครรักษาดินแดน (รต.) หรือการรับน้อง ประชุมเชียร์ ก็ล้วนสอดแทรกหรือมีแนวโน้มไปในทิศทางของการกล่อมเกล าให้ยอมรับคำสั่ง ทำตามผู้ออกคำสั่งอย่างไม่ตั้งคำถาม หรือจำนนต่อการถูก บังคับเช่นเดียวกัน

ส่วนกระบวนการหลังคือการจำแนกลำดับชั้นทางสังคมและกำหนด ตำแหน่งของตนนั้น ดำเนินไปในหลายรูปแบบของชีวิตประจำวัน และโดยมาก อยู่ในกิจกรรมข้างต้นด้วยเช่นกัน หน้าที่หลักของกระบวนการนี้คือการแสดง สถานะ และบทบาท/หน้าที่ สิทธิ/อำนาจที่มีต่อสถานะนั้น ส่วนสำคัญสุดของ การจำแนกช่วงชั้นคือการทำให้ยอมรับต่ออำนาจของผู้ที่อยู่ในระดับชั้นซึ่งสูงกว่า เราจะพบเห็นอาการเหล่านี้ได้เมื่อเผชิญคนแปลกหน้า สิ่งแรกที่ต้องทำคือ ประเมินให้ได้ว่าเขาอยู่ช่วงชั้นใด เพื่อจะรู้ว่าต้องสัมพันธ์กันอย่างไร ใครควรมี อำนาจมากกว่ากัน หรืออย่างน้อยก็ “ใช้ภาษา” ให้ตรงกับลำดับชั้นนั้นอย่าง เคร่งครัด

กระบวนการทั้งสองพบได้ในกิจกรรมจำนวนมากของนักเรียนไทย และแทรกอยู่ในกระบวนการให้ความรู้ในกิจกรรมนอกห้องเรียนอย่างในครอบครัว หรือในหมู่เครือญาติ ทั้งสองอย่างนี้ร่วมกันสร้างให้สมาชิกใหม่เหล่านั้นกลายเป็น ผู้ใต้ - บังคับ - บัญชา คือการทำให้พวกเขาเรียนรู้ที่จะเข้าใจตำแหน่งของตนว่า ใช้อำนาจกับคนที่ต่ำกว่าได้/ยอมรับในการใช้อำนาจจากคนที่สูงกว่าอย่าง ไม่ จำเป็นต้องอธิบายหรือตั้งคำถาม

เมื่อระบบการศึกษาทำหน้าที่กล่อมเกล าให้สมาชิกมีลักษณะอำนาจนิยม แบบนี้ จึงไม่แปลกที่การสร้างพลเมืองสำหรับระบอบประชาธิปไตยเป็นไปอย่าง

ยากลำบาก ไม่เพียงเท่านั้น กระบวนการข้างต้นยังสร้างให้คนในสังคมคุ้นชินกับระบบการบังคับและถูกบังคับบัญชาตามลำดับชั้น คุ้นไปแล้วก็คล้ายอย่างมากกับระบบที่ใช้ในกองทัพและระบบราชการ สำหรับระบบการศึกษาไทยเกือบทั้งหมด สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะทั่วไปมากกว่าเป็นลักษณะยกเว้น

ข้อจำกัดประการต่อมา สืบเนื่องจากประการแรก ด้วยเหตุที่สังคมให้ค่าการจัดลำดับช่วงชั้น จึงทำให้การจัดการทรัพยากรสาธารณะเป็นไปในลักษณะที่ผูกติดกับช่วงชั้นดังกล่าว ในแง่นี้ ผู้มีตำแหน่งในการบริหารจัดการทรัพยากรสาธารณะในสังคมโดยทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นหัวหน้าหน่วยงาน องค์กรแบบใด ระบบใด ต่างก็มีแนวโน้มจัดสรรปันส่วนสิ่งเหล่านี้ในแบบที่ไม่แบ่งแยกหรือทำราวกับว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นของส่วนตัว ในทางรัฐศาสตร์เรียกลักษณะเช่นนี้ว่ารัราชสมบัติ (patrimonial) ซึ่งเป็นคำที่ใช้เรียกระบอบการปกครองที่มีวิธีการจัดการแจกจ่าย (redistribution) ทรัพยากรแบบหนึ่ง สำหรับงานศึกษาทางรัฐศาสตร์ที่สนใจการเมืองไทยบางชิ้นเรียกลักษณะนี้ของไทยปัจจุบันว่า oligarchic patrimonialism (Prajak Kongkirati, 2013, pp. 62 - 68)⁹ ลักษณะแบบนี้คล้ายคลึงอย่างมากกับการเมืองในหลายประเทศแถบทวีปแอฟริกา รวมไปถึงประเทศฟิลิปปินส์ปัจจุบัน (Nathan Gilbert Quimpo, 2005)

⁹ วิทยานิพนธ์ของ Prajak Kongkirati ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ในบทที่ 3 นอกจากนี้ได้ยกตัวอย่างนายกองค์การบริหารส่วนตำบลแห่งหนึ่งที่ใช้บ้านพักส่วนตัวเป็นสำนักงาน และใช้งบประมาณรัฐปรับปรุงบ้านพักในฐานะสำนักงานนั้น อย่างไรก็ตามก็ดี โครงสร้างรัฐแบบ oligarchic patrimonialism เป็นเงื่อนไขและปัจจัยเชิงโครงสร้างที่ทำให้การใช้ความรุนแรงทางการเมืองมีลักษณะแตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่

อนึ่ง ใช้ว่าสิ่งที่กล่าวข้างต้นจะไม่มีใครเคยเสนอมาก่อน ผู้เขียนขอ ยกตัวอย่างที่ ดร.ทิพย์พพร ตันตีสุนทร (2555)¹⁰ ได้กล่าวไว้ในงานเขียนของเธอ เรื่อง **วิถีไทยกับการเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในสังคมประชาธิปไตย** ในหัวข้อ **วิถีไทยที่ขัดขวางการพัฒนาประชาธิปไตย** อาทิ ในหัวข้อ **การเป็นรัฐอุปถัมภ์** เธออธิบายว่าเป็นการบั่นทอนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาทางสังคมของประชาชนให้มิชอบเขตจำกัดอยู่เพียงการไปเข้าร่วมในโครงการของทางราชการ จึงทำให้ประชาชนถอยห่างจากการเมือง และคอยรอรับการช่วยเหลือจากทางราชการ หรือในหัวข้อ **การศึกษา** ที่บรรยายภาคการเรียนรู้ในระบบการศึกษาไทยเป็นการสอนตามความสนใจของผู้สอนที่มุ่งป้อนวิชาความรู้ (informative processing) เพื่อให้ผู้เรียนเชื่อฟัง จดจำ และทำตาม ไม่ได้ฝึกฝนให้ทำและนำไปคิด เพื่อนำสู่การปฏิบัติและแสดงออก เป็นการเน้นวิชาการ แต่ขาดการส่งเสริมทักษะทางสังคม ผู้เรียนจึงถูกแยกส่วนออกจากอาณาบริเวณทางการเมืองและสังคม ไม่สามารถเชื่อมโยงบทบาทของตนกับสังคมภายนอกได้ และไม่สามารถสร้างจิตสำนึกของการเป็นเจ้าของสังคมที่เขามีสชีวิตอยู่และรับผิดชอบในภายภาคหน้า ให้สมกับคำกล่าวที่ว่า “เยาวชนคืออนาคตของชาติ” รวมไปถึงในหัวข้อ **สถาบันครอบครัว** เธอกล่าวซ้ำอีกครั้งว่าสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ไม่เป็นประชาธิปไตยส่งผลให้ระบบการเลี้ยงดูในครอบครัวก็ได้รับอิทธิพลนี้ไปด้วย ซึ่งการเลี้ยงดูเด็กของคนไทยไม่เป็นประชาธิปไตยเท่าที่ควร เพราะเรา

¹⁰ ผู้เขียนขอใช้ตัวอย่างของ ดร.ทิพย์พพร ตันตีสุนทร เป็นกรณีหลักเพราะท่านถือเป็นผู้ที่คร่ำหวอดในวงการ การให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมืองมาอย่างยาวนาน ทั้งยังเป็นผู้อำนวยการในสถาบันซึ่งดำเนินการเรื่องนี้มาอย่างต่อเนื่อง การที่ท่านตระหนักถึงข้อจำกัดเหล่านั้น ช่วยสื่อให้เห็นความสำคัญของเรื่องดังกล่าว อย่างไรก็ดี ข้อเสนอและหนทางแก้ปัญหาของท่านในงานชิ้นนี้ยังคงเป็นหลักการกว้างๆ ผู้เขียนจึงประสงค์จะคิดต่อยอด เพื่อแสดงให้เห็นถึงผลกระทบที่ร้ายแรงหากยังคงแก้ปัญหาด้วยวิธีการแบบเดิมๆ และเน้นย้ำถึงความสำคัญเร่งด่วนที่ต้องร่วมกันคิดเพื่อหาหนทางใหม่ รวมไปถึงทดลองเสนอแนวทางบรรเทาปัญหาเชิงโครงสร้างอย่างเป็นรูปธรรม

สอนเด็กแบบอำนาจนิยมจากการคุ้นชินการใช้ชีวิตภายในรัฐที่ใช้อำนาจในการปกครองบังคับ เราจึงสอนเด็กโดยใช้ระบบอาวุโสเป็นใหญ่ สอนแบบใช้ความรู้สึกและอารมณ์เป็นใหญ่ ผูกขาดความถูกต้องทุกอย่างที่ถูกต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามโดยขาดเหตุผล เด็กไม่เข้าใจว่าเขาควรมีวินัยอย่างไร ต้องคอยเอาใจผู้ใหญ่ พ่อแม่ ผู้อาวุโสทุกๆ คนที่อยู่ในครอบครัว เขาจึงไม่มีวินัย ไม่รู้จักรับผิดชอบตัวเอง จัดการตัวเองไม่ได้ ไม่รู้ว่าจะปฏิบัติอย่างไร “เด็กดีคือผู้ที่เชื่อฟังผู้ใหญ่” นั่นเอง (ทิพย์พาพร ตันติสุนทร, 2555, น. 226 - 227)

เนื้อหาของความเห็นที่ผู้เขียนหยิบยกข้างต้น เพื่อแสดงว่าลักษณะและข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่ได้อภิปรายไปนั้นล้วนเป็นสิ่งที่รับรู้โดยทั่วกัน ต่างเพียงแต่ละคนจะมีวิธีรวบยอด (conceptualize) และอธิบายมันด้วยสำนวนที่ต่างกันออกไป ท่ามกลางงานเหล่านั้น ผู้เขียนชื่นชอบในบทความของธงชัย วินิจจะกูล (2558) ที่ถูกแปลเป็นไทยในชื่อ “โซตัสสะท้อนปัญหาใหญ่ของสถาบันทางสังคมของไทย” (The Hazing Scandals in Thailand Reflect Deeper Problems in Social Relations) งานชิ้นนี้ไม่เพียงแต่อภิปรายเรื่องราวเหล่านั้นไว้อย่างหลากหลายครอบคลุม หากแต่ยังเชื่อมโยงระหว่างสภาพอำนาจนิยม - การแบ่งช่วงชั้น - ความเป็นไทย - การจัดสรรทรัพยากร - ความยุติธรรม รวมทั้งแสดงให้เห็นประวัติความเป็นมาเบื้องต้นของเรื่องราวเหล่านั้นอีกด้วย

ผลเสียร้ายแรงต่อการสร้างความเป็นพลเมือง

การตระหนักถึงข้อจำกัดเชิงโครงสร้างดังกล่าว (เช่นในกรณีข้อเขียนของ ดร.ทิพย์พาพร) ถือเป็นเรื่องดี อย่างไรก็ตาม น่าเสียดายที่ยังไม่พบงานซึ่งพยายามอภิปรายแจกแจงรายละเอียดว่าลักษณะเหล่านี้จะส่งผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้และการสร้างความเป็นพลเมือง หรือการให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมืองอย่างไรบ้าง ผู้เขียนอยากทดลองอภิปรายโดยมีข้อเสนอ 3 ประการ

ประการที่หนึ่ง การดำเนินกิจกรรมให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมือง (civic education) ภายใต้อาณัติของหน่วยงานที่สร้างผลเสียร้ายแรงกว่าที่หลายคนประเมิน เพราะท้ายที่สุดแล้ว กิจกรรมการเรียนรู้จะถูกลดทอนให้เหลือเพียงกระบวนการดัดแปลงตัวตนของผู้เรียนซึ่งไม่ช่วยก่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างยั่งยืน

ตามสามัญสำนึกทั่วไปในเรื่องการเรียนรู้เพื่อสร้าง/ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ เราสามารถจำแนกแหล่งที่มาของความรู้ได้อย่างน้อยสองด้านกว้างๆ คือ ความรู้อันได้รับจากประสบการณ์ของผู้ที่อยู่ในสังคมมาก่อนผ่านการบอกเล่า สั่งสอน ส่วนอีกด้านคือการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรงโดยการปฏิบัติของตนเอง ทั้งนี้การเรียนรู้เพื่อสร้างบุคลิกลักษณะอย่างยั่งยืนนั้น ควรจะมียุทธศาสตร์ประกอบสองด้านนี้ประกอบควบคู่กัน สามัญสำนึกนี้เป็นสิ่งที่รับรู้โดยทั่วกันในการสร้างลักษณะนิสัยของความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย เช่นที่งานบางชิ้นได้นำเสนอประสบการณ์ในกรณีของประเทศเยอรมนีในประเด็นนี้ (วิชัย ตันศิริ, ชัยอนันต์ สมุทวณิช, Canan Artılcan และทิพย์พาพร ตันติสุนทร, 2557)

ในแง่นี้ การเรียนรู้เพื่อสร้างนิสัยของพลเมือง หรือคุณลักษณะของพลเมืองที่ต้องการซึ่งเป็นภารกิจหลักของการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองย่อมทำได้ยาก เพราะสภาพหรือประสบการณ์ที่ผู้เรียนอยู่ภายใต้สภาพแวดล้อมที่การจัดสรรทรัพยากรสาธารณะเป็นไปในแบบ patrimonial นั้นเป็นอุปสรรคขัดขวาง กล่าวคือ การจัดสรรทรัพยากรแบบดังกล่าวจะมีลักษณะที่ผู้มีอำนาจใช้ทรัพยากรของสาธารณะแต่เพื่อเป้าหมายให้ประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ครองตำแหน่งในการจัดสรรเป็นหลัก ถอดถอนความเป็นเจ้าของทรัพยากรเหล่านั้นออกจากการยึดโยงกับประชาชน เมื่อประชาชนไม่ได้เป็นเจ้าของทรัพยากรสาธารณะ วิธีการใช้จึงไม่จำเป็นต้องยึดโยงหรือรับผิดชอบต่อผู้เกี่ยวข้อง ที่สำคัญ การขอเข้าไปมีส่วนร่วมในสภาพแวดล้อมเช่นนี้ยังเรียกร้องค่าใช้จ่ายแก่ผู้ต้องการมีส่วนร่วม

อย่างมหาศาล กล่าวได้ว่าหากต้องการมีส่วนร่วมในทางการเมืองในระบบ
แบบนี้ทั้งไม่ประหยัด ไม่ปลอดภัย และไม่สะดวก¹¹

สำหรับตัวอย่างรูปธรรมของแนวคิดข้างต้นนั้น ผู้เขียนเชื่อว่าเราจะ
พบเห็นได้ไม่ยาก แต่แน่นอนว่าระดับของความเข้มข้นของลักษณะ patrimonial
นั้นไม่เท่ากันในแต่ละบริบท อย่างไรก็ตาม จะพบว่าลักษณะการไม่แบ่งแยก
ระหว่างทรัพยากรของสาธารณะกับส่วนบุคคลในหมู่ผู้มีอำนาจนั้นทำไปอย่างเป็น
ปกติ ตั้งแต่คำสั่งของเครื่องใช้ของส่วนรวมไปใช้ส่วนตัว เช่น รถ บ้านพัก ฯลฯ
การให้ความดีความชอบตามอำเภอใจ หรือกระทั่งเด็กเส้นเด็กฝากเข้าหน่วยงาน
ก็เช่นกัน สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องสามัญมากกว่าจะเป็นลักษณะยกเว้น จนอาจกล่าว
ได้อย่างที่ พล.อ. ปรีชา จันทร์โอชา เคยบอกไว้ว่า “ใครๆ เขาก็ทำกัน”¹²

¹¹ ผู้เขียนเชื่อว่าตัวอย่างของความไม่ปลอดภัย ไม่ประหยัด และไม่สะดวกของการมีส่วนร่วม
ทางการเมืองในสังคมไทยนั้นน่าจะนึกถึงได้ไม่ยาก เพราะการสังหารแกนนำประท้วง
ไม่ว่าจะเป็นกรณีทิดบุญรอดหรือพระสุพนธ์ ก็เป็นข่าวโด่งดัง การฟ้องรายการ
ของช่องโทรทัศน์ไทยพีบีเอส ในกรณีเหมืองแร่เมืองเลยก็เป็นการทำให้การตรวจสอบ
ทำได้ยาก เช่นเดียวกัน กรณีกองทัพเรือฟ้องสำนักข่าวท้องถิ่นอย่างภูเก็ตหวนก็ไม่ได้ต่างกัน

สำหรับกรณีข่าวที่หยิบมานี้แสดงให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมแม้จะถูกรับรองไว้ แต่เมื่อ
ใช้จริงนั้นก็กลับมีต้นทุนสูง ไม่สะดวก และไม่ปลอดภัย ซึ่งกลับกลายเป็นสภาวะ “ปกติ”
สำหรับพลเมืองไทยที่ต้องจ่ายหากต้องการมีส่วนร่วมทางการเมือง โปรดพิจารณา
บางเหตุการณ์ในเดือนกันยายน - ตุลาคม ปี 2559 คดีเหล่านี้ไม่ใช่คดีที่เกี่ยวข้องกับ
ความขัดแย้งเหลือง - แดง หากแต่เป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนโดยปกติ เช่น
“ชาวบ้านไวย ร้องสอบทุจริต กลับถูกฟ้องหมิ่นเจ้าพนักงาน ลั่นยอมติดคุก หากปราบ
ทุจริตได้” (มติชนออนไลน์, 2559) “เลื่อนวันฟังข้อหาหมิ่น - พ.ร.บ. คอมฯ กรณีนักข่าวรายงาน
ทหารบุกบ้านนักสิทธิที่ดิน” (เดอะ อีสานเรคคอร์ด, 2559) “อัยการสั่งฟ้องหลานสาว
พลทหารวิเชียร คดีหมิ่นประมาทฯ ฟ้อง พ.ร.บ. คอมพิวเตอร์” (ประชาไท, 2559)

¹² สำหรับกรณีนี้ดูเหมือนจะมีเพียงการเสนอข่าว แต่ไม่สามารถดำเนินการลงโทษหรือทำการ
ตรวจสอบได้มากกว่านั้น โปรดพิจารณารายละเอียดเพิ่มเติมได้ในข่าว “ชุด ‘ปรีชา’ ตั้งลูกชาย
เป็นทหารทำทนายธรรมภิบาล กระทบนโยบาย คสช.” (ผู้จัดการออนไลน์, 2559)

เมื่อดำเนินการรณรงค์การสร้างพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตยในบริบทแบบนี้จึงพบว่า การมีประสบการณ์จริงในความเป็นพลเมืองถูกขัดขวางหากเป็นเช่นนั้นกระบวนการเรียนรู้หรือสร้างลักษณะนิสัยพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยจะไม่เกิด กล่าวคือ สภาพแวดล้อมข้างต้นจะทำให้ประสบการณ์ที่ผู้เรียนจะได้รับ (ในทุกช่วงวัยและในเกือบทุกปริมาณของชีวิตประจำวัน) เต็มไปด้วยลักษณะที่ไม่เป็นประชาธิปไตย หรือปฏิเสธหลักคำสอนเกี่ยวกับเรื่องประชาธิปไตย การมีส่วนร่วม ความเท่าเทียม เสรีภาพ เสมอภาคแทบทั้งสิ้น ในแง่นี้ ประสบการณ์จริงที่ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวันต่างๆ ล้วนเป็นแรงจูงใจให้พวกเขาตระหนักว่าหลักการใดที่ควรยึดถือมากกว่า กล่าวได้ว่า ประสบการณ์ต่างๆ ที่มาจากลักษณะแบบ patrimonial นี้กระตุ้นการเรียนรู้ว่าบรรทัดฐานของสังคมที่ยึดจริงในทางปฏิบัติเป็นอย่างไร สภาพการณ์ดังกล่าวจะส่งผลต่อการเรียนรู้ในทุกช่วงวัย โดยเฉพาะการเรียนรู้ในเด็กซึ่งอาศัยการเรียนรู้จากการสังเกตตัวแบบเป็นหลัก การที่เด็กได้สังเกตสิ่งเร้าที่มีลักษณะ patrimonial และลักษณะอำนาจนิยมของตัวแบบซ้ำๆ ทำให้เกิดกระบวนการจดจำที่เด็กได้บันทึกสิ่งที่สังเกตจากตัวแบบไว้ในความจำระยะยาว

นอกจากนี้ ด้วยเหตุที่การศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองดำเนินการภายใต้สภาพดังกล่าว เราจึงพบอีกว่าการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองจำนวนมากทำได้เพียงการเล่นบทบาทสมมติในรูปแบบต่างๆ (อาทิ ทำนา ออกค่าย เกมประชาธิปไตย การตั้งสภาจำลอง โครงการช่วยเหลือชุมชน ฯลฯ) ในขณะที่ประสบการณ์จริงของการนำเอาหลักการที่ได้รับจากตำราไปปฏิบัตินั้นแทบจะไม่มีและถูกขัดขวางซ้ำร้ายสิ่งที่พบเห็นจนชินตาในชีวิตประจำวันกลับเต็มไปด้วยเรื่องราวที่ขัดกับหลักการซึ่งได้ถูกสั่งสอนมา ดังนั้น หากยังดำเนินการการให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมืองโดยไม่ตระหนักถึงข้อจำกัดแล้วจะพบว่า การเรียนการสอนที่ดำเนินไปทำได้เพียงการสั่งให้เชื่อตามตำราที่แทบจะตรงกันข้ามกับสภาพอันเกิดขึ้นจริง

กล่าวได้ว่าเมื่อการมีส่วนร่วมถูกปิดกั้น และการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ถูกขัดขวาง สิ่งที่ดำเนินการไปทั้งหมดจึงเหลือเพียงการกล่อมเกลาและดัดแปลง ตัวตน โดยปราศจากประสบการณ์จริงรองรับ ข้ำร้ายเมื่อไม่ตระหนักถึงอันตราย ดังกล่าว หลายโครงการ หลายกิจกรรมก็มองว่าการทำเพียงปลูกฝังผ่านระบบ การศึกษาเพียงพอแล้วสำหรับการสร้างความเป็นพลเมืองให้เกิดขึ้นได้จริง

ประการที่สอง ผลเสียสืบเนื่องมาจากข้อจำกัดเชิงโครงสร้างนี้ยังทำให้เกิดการอธิบายผิดพลาดเกี่ยวกับต้นเหตุของปัญหา กล่าวคือ เพราะเหตุที่เราไม่ตระหนักถึงอันตรายของลักษณะ patrimonial ที่บั่นทอนการเรียนรู้ในการสร้างความเป็นพลเมือง จึงทำให้กิจกรรมที่ดำเนินไปส่วนใหญ่หมกมุ่นอยู่เพียงการดัดแปลงตัวตน และเชื่อมั่นว่ากิจกรรมดัดแปลงตัวตนผ่านการเรียนการสอน และบทบาทสมมติแบบต่างๆ นั้นเพียงพอแล้วที่จะทำให้เกิดคุณลักษณะของพลเมืองแบบประชาธิปไตยขึ้นในหมู่ประชาชน ในแง่นี้ เมื่อสภาพความเป็นจริงของสังคมการเมืองไทยแสดงให้เห็นด้านที่ตรงกันข้าม คือเต็มไปด้วยลักษณะเผด็จการ องค์กรความรู้ในเรื่องการสร้างพลเมืองก็ย่อมต้องอธิบายว่า “เพราะเหตุใดกันทั้งที่การให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมืองดำเนินการอย่างเต็มที่ และได้รับการสนับสนุนเพิ่มขึ้น กลับให้ผลลัพธ์ของสังคมที่ยังไม่เป็นประชาธิปไตย?”

สำหรับคำตอบนั้น แทนที่จะพยายามอธิบายปัญหาเชิงโครงสร้างไว้บ้าง คำอธิบายสาเหตุของปัญหาประชาธิปไตยดังกล่าวกลับให้เหตุผลว่าเป็นเพราะผู้คนไม่มีความเป็นพลเมืองเพียงพอ ดังนั้น การกล่าวโทษที่ผิดฝาผิดตัวนี้ จึงมีสามัญชนคนธรรมดาเป็นเป้าหมายผู้ต้องรับผิดชอบต่อความล้มเหลวของประชาธิปไตย และกลายเป็นต้นตอของปัญหาทั้งหมด ดังที่ รศ. ดร.ปริญญญา

เทวานฤมิตรกุล (2555) คณะกรรมการการเลือกตั้ง มปป.¹³ หรือ ศ. ดร.บวรศักดิ์ อรรณวน (2559) ได้กล่าวไว้ ทั้งที่ความเป็นจริงแล้วสามัญชนต่างเป็นเหยื่อของลักษณะอำนาจนิยมที่ซับซ้อนกว่านั้นมาก ท่ามกลางบุคคลที่เอยนามไปเหล่านั้น ดูเหมือนความเห็นของนายวิชัย ตันศิริ¹⁴ จะเด่นชัดที่สุด เขากล่าวไว้ใน **ศาสตร์การสอนความเป็นนักประชาธิปไตย** (วิชัย ตันศิริ, 2557, น. 10 - 11) ซึ่งเป็นหนึ่งในสองเล่มของตำราเรียนหลักของรายวิชาสังคมธรรมาธิปไตย RSU101 [อีกเล่มคือหนังสือของพระพรหมคุณาภรณ์ (2549)] ว่า

“ความอ่อนแอของสังคมการเมืองที่ขาด ‘พลเมือง’ ซึ่งรู้ทัน
 นักการเมืองและรับผิดชอบต่อผลประโยชน์สาธารณะ เป็นปัญหาหลัก

¹³ จากหนังสือของพวกเขา เรื่อง **การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง: บทบาทของสำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง** กล่าวไว้ว่า

“...เพราะตลอดระยะเวลา 8 ทศวรรษ นับแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 ปัญหาการเมืองไทยคงวนเวียนอยู่กับปัญหาเดิมๆ และตัวประชาชนก็เป็นปัญหากับตัวระบอบประชาธิปไตยเสียเอง ทั้งนี้ เนื่องจากเรายังไม่ได้เตรียมคนด้วยการให้การศึกษา และให้ความรู้ทางการเมืองเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยแก่ประชาชนที่เพียงพอแก่การที่จะคิดและปฏิบัติได้จนเกิดเป็นพฤติกรรมและวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับระบอบการเมืองการปกครอง การที่สังคมไทยจะคอยแต่แก้ปัญหการเมืองที่ตัวนักการเมือง แก่กฎหมายเพื่อลงโทษนักการเมือง หรือแก้รัฐธรรมนูญที่เป็นตัวระบบแต่ด้านเดียว ก็อาจจะไม่สามารถแก้ปัญหที่แท้จริงได้ เพราะปัญหาที่แท้จริงคือการที่ไม่สร้าง ‘คน’ หรือ ปฏิรูป ‘คน’ ให้สอดคล้องและสนับสนุนระบอบประชาธิปไตย เพราะ ‘คน’ คือศูนย์กลางของการพัฒนาในทุกด้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ดังนั้น การสร้างคนไทยให้มีความรู้ความเข้าใจในทางการเมือง กระทั่งสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองได้ การให้การศึกษาเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง (Political Education) ให้เป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย (Democratic Citizenship) จึงมีความจำเป็นและมีความสำคัญต่อการพัฒนาการเมืองของประเทศเพื่อการปฏิรูปการเมืองอย่างแท้จริง”

¹⁴ อติรัฐมนตรียุช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการสมัยรัฐบาลชวน (2542 - 2543) ทำหน้าที่ในหลากหลายตำแหน่งของมหาวิทยาลัยรังสิต ทั้งเป็นอาจารย์ เป็นที่ปรึกษาของอาทิตย์ อุไรรัตน์ รวมไปถึงนั่งเป็นกรรมการหลายชุดซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของมหาวิทยาลัย เป็นผู้เขียนตำราสำหรับการเรียนการสอนรายวิชาสังคมธรรมาธิปไตย RSU101

ที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ของความฉ้อฉลเช่นนั้นได้ ความยากจนและขาดโอกาสทางการศึกษา และสื่อสารมวลชนที่ช่วยชี้ทางสว่างก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ช่วยซ้ำเติมสภาวะของความอ่อนแอของภาคพลเมืองซึ่งอยู่ใต้ระบบอุปถัมภ์และการทุจริตคอร์รัปชันที่แพร่สะพัดอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

“ทางออกที่เป็นประเด็นหลักของวิกฤตินี้คงหนีไม่พ้นยุทธศาสตร์การสร้างพลเมืองที่จะมีอุปนิสัยและระบบคุณค่าสอดคล้องกับระบอบและวิถีชีวิตของประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข การสร้างพลเมืองดังกล่าวยังไม่เคยได้รับการพิจารณาอย่างเอาจริงเอาจังจากรัฐบาลชุดต่างๆ นับตั้งแต่การปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เพียงการกำหนดให้มีการศึกษาภาคบังคับ 4 ปี หรือต่อมา 6 ปี และปัจจุบัน 9 ปี และการมีวิชาหน้าที่พลเมืองก็ถือว่าเป็นการเพียงพอแล้วแต่ที่จะมุ่งหน้ายุทธศาสตร์การพัฒนาความเป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อประโยชน์สุขสาธารณะดูจะไกลความเป็นจริง จนกระทั่งเมื่อเกิดวิกฤติการเมืองขึ้นแล้วจากปี พ.ศ. 2548 - 2551 พรรคประชาธิปัตย์ซึ่งกลับมาเป็นรัฐบาลอีกครั้งจึงได้พูดถึงมาตรการการสร้างพลเมืองในนโยบายการปฏิรูปการศึกษารอบที่สองในปี พ.ศ. 2551”

จะเห็นได้ว่าความเห็นดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อคนผู้นั้นไม่นับข้อจำกัดเชิงโครงสร้างอยู่ในอุปสรรคปัญหา การสร้างคำอธิบายหรือองค์ความรู้ด้วยหลักการแบบนี้ปรากฏอยู่ในตำราเรียน หรือการออกแบบการเรียนการสอนในรายวิชาที่ว่าด้วยการให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมือง สิ่งเหล่านี้น่ากังวลเพราะเนื้อหาความเข้าใจที่ถ่ายทอดสู่ผู้เรียนย่อมกำหนดความรู้ ความเข้าใจ และทิศทางแนวโน้มของผู้เรียนให้ไม่ตระหนักถึงข้อจำกัดเหล่านั้นซ้ำเก่าต่อไป

ประการที่สาม อาการของความไม่ตระหนักถึงปัญหาเชิงโครงสร้างนี้ ยังแสดงให้เห็นผ่านวิธีการที่ผู้เกี่ยวข้องใช้แก้ปัญหาการขาดพร้อมความเป็นพลเมือง กล่าวคือ พวกเขาหลายคนทุ่มเทสรรพกำลังในการปรับปรุงวิธีการเรียนการสอน (วิธีการกล่อมเกลาดัดแปลงตัวตน) ให้ซับซ้อน/เข้มข้น เช่น เสนอให้เพิ่มรายวิชา เสนอให้เพิ่มจำนวนระดับชั้นที่ต้องเรียน เสนอให้รัฐมีนโยบายรับรองการสร้างความเป็นพลเมือง ทั้งหมดนี้หากไม่พยายามแก้ปัญหาเกี่ยวกับลักษณะอำนาจนิยมในสังคมพร้อมกันไปด้วยก็จะไม่ช่วยให้สถานการณ์ความเป็นพลเมืองของสังคมโดยรวมดีขึ้น

เมื่อการสร้างความรู้คลาดเคลื่อน การเสนอทางออกเพื่อแก้ไขปัญหา ย่อมถูกเบี่ยงเบนตามไปด้วย ในแง่นี้ เมื่อเริ่มต้นด้วยการอธิบายเหตุของปัญหาอย่างไม่ครอบคลุมรอบด้านพอ ผลจึงมีเพียงคนสามัญธรรมดาเท่านั้นที่ถูกเรียกร้องให้ดัดแปลงตัวตน กลับกัน ขนชั้นนำซึ่งน่าจะเป็นอีกด้านที่สำคัญกว่าของปัญหาก็กลับถูกละเลยไม่แม้จะทดลองทำความเข้าใจหรือพยายามหาวิธีบรรเทาเบาบางปัญหาการหวงอำนาจและการคุกคามการมีส่วนร่วมในอำนาจสถานการณ์เช่นนี้ต่อผู้ถือครองอำนาจ เพราะผู้ร่วมสร้างปัญหาต่อประชาธิปไตยอย่างพวกเขาอยู่ในสถานะลอยนวลพ้นผิด ไม่ถูกเรียกร้องกดดันจากภาคประชาสังคมให้มีความเป็นพลเมืองที่มากขึ้น ตรงกันข้าม ผู้หวังดีต่อสังคมจำนวนหนึ่งกลับหมกมุ่นกับการสั่งสอน ปลุกฝัง ดัดแปลงตัวตนเหล่าสามัญชนแทน

แนวทางบรรเทาปัญหา

ผู้เขียนเชื่อว่าสิ่งแรกที่เราควรสนใจในการให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมือง (civic education) ควรเร่งดำเนินการคือ การหันมาร่วมสนทนากัน เพื่อทบทวนถึงผลกระทบของการจัดกิจกรรมให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมืองภายใต้สภาวะข้อจำกัดเชิงโครงสร้างเหล่านี้ จากนั้นควรร่วมกันหาวิธีบรรเทาความเลวร้าย

เพื่อไม่ให้พวกเราสาละวนแต่กับการดัดแปลงตัวตนของสามัญชนคนธรรมดา
อยู่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า

สำหรับผู้เขียน เชื่อว่ายังมีวิธีการอื่นอีกมากมายที่จะช่วยพัฒนาคน
ให้มีสำนึกในความเป็นพลเมืองที่ง่ายกว่า สะดวกกว่า และชอบธรรมมากกว่า
เช่น การเปิดโอกาสให้คนธรรมดามีส่วนร่วมในการจัดสรรทรัพยากรสาธารณะ
ที่เขาเป็นเจ้าของด้วยวิธีการหรือระดับที่เหมาะสมกับช่วงวัยนั้น อย่างไรก็ตาม
หากกล่าวโดยสามัญสำนึกแล้ว แทบจะเป็นไปไม่ได้เลยด้วยซ้ำในปัจจุบัน เช่น
ลองจินตนาการว่าโรงเรียนจัดทำรายงานประจำปีซึ่งแสดงรายละเอียดรายรับ -
รายจ่าย รวมถึงผลการดำเนินงานเพื่อแสดงความรับผิดชอบต่อนักเรียนและ
ผู้ปกครองในฐานะผู้มีส่วนได้เสียโดยตรงในการดำเนินงาน โดยหวังจะให้นักเรียน
เรียนรู้ความเป็นพลเมืองดีผ่านการทำหน้าที่มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ
โรงเรียนกรณีทำนองนี้น่าจะเกิดได้ยาก

อนึ่ง ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ผู้เขียนไม่ได้มีเจตนาจะคัดค้านทุกอย่าง
ที่เกี่ยวข้องกับการให้ความรู้เพื่อสร้างพลเมือง สิ่งที่ยากสื่อคือ ต้องระวังอันตราย
ของการผลักให้สามัญชนต้องรับผิดชอบต่อความล้มเหลวของการเมือง นอกจากนี้
ควรเลิกล้มมุ่นกับการชี้วัด หรือทำให้การสร้างบุคลิกลักษณะที่พึงประสงค์
กลายเป็นเป้าหมายสูงสุดในตัวมันเอง เพราะสิ่งที่สำคัญกว่าคือการให้
ประสบการณ์ในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรที่เขาเป็นเจ้าของ

หากต้องการทำลายความเชื่อแบบเก่า ผู้เขียนเชื่ออย่างยิ่งว่าต้องเริ่มต้น
จากการเชื่อว่าคนมีศักยภาพ และไม่มีใครเป็นประชาธิปไตยมาก่อน เงื่อนไข
ที่จะสร้างประชาธิปไตยได้นั้นไม่ได้อยู่เพียงการปลูกฝังสั่งสอน ที่สำคัญกว่าคือ
ต้องได้รับโอกาสให้เรียนรู้ ประสบการณ์เหล่านั้นจะค่อยๆ สร้างให้สำนึกพลเมือง
ที่พึงปรารถนาเกิดขึ้นอย่างยั่งยืนได้ อย่างไรก็ตาม นั่นไม่ได้แปลว่าหากได้รับโอกาส

ได้ทดลองบริหารจัดการทรัพยากรของตนแล้ว จะก่อเกิดระบบประชาธิปไตยที่ดีขึ้นมาเองโดยอัตโนมัติ แต่เชื่อได้ว่าถ้าเปิดโอกาสให้เกิดการทดลอง ต่อสู้ ต่อรอง หลักการเชิงนามธรรมต่างๆ ของประชาธิปไตยก็จะได้มีการปฏิบัติจริง อย่างไรก็ตาม จะทำเช่นนั้นได้ต้องเปลี่ยนมุมมองต่อสามัญสำนึก 2 เรื่อง ได้แก่ ประชาธิปไตยและการเรียนรู้

รูปธรรมของประชาธิปไตยคือการจัดสรรทรัพยากรของพวกเขาเอง โดยคนจำนวนมาก

คำถามพื้นฐานเกี่ยวกับระบอบการเมืองทุกแบบอยู่ที่ว่าอำนาจในการจัดสรรทรัพยากร/สิ่งมีค่าที่สมาชิกในสังคมการเมืองนั้นร่วมเป็นเจ้าของ อาทิ ภาษี ทรัพยากรธรรมชาติ โอกาสในการพัฒนา ฯลฯ เป็นอย่างไร

สำหรับผู้เขียน ประชาธิปไตยคือระบอบการเมืองที่มีสัมพันธภาพทางอำนาจอันเป็นไปในรูปแบบที่อนุญาตหรือเรียกร้องให้คนจำนวนมากที่สุดเท่าที่เป็นไปได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำกับ/จัดสรรทรัพยากรสาธารณะที่พวกเขาเป็นเจ้าของ (democratization as a popular self-education process) ในแง่นี้ การส่งเสริมประชาธิปไตยจึงไม่ใช่การปลุกฝัง สั่งสอน มากเท่ากับการอนุญาตให้พวกเราทุกคนมีโอกาสเข้าร่วม (มีส่วนร่วมทางการเมือง) ในการจัดสรรนั้น เพื่อสร้างประสบการณ์เรียนรู้ที่จะก้าวไปด้วยกัน บนฐานคิดที่เชื่อว่ามนุษยมีธรรมชาติทั้งด้านดีงาม สร้างสรรค์ และการใช้เหตุผล ฯลฯ พร้อมๆ กับอีกด้านที่เห็นแก่ตัว เอาเปรียบ อยากได้ใครมี ฯลฯ ทั้งนี้ เนื่องจากไม่สามารถตัดสินเชิงศีลธรรมได้อย่างเป็นสัจจะ (truth) ว่าความต้องการ ผลประโยชน์ของมนุษย์คน/กลุ่ม/พวกใดดีกว่า เหนือกว่าเหมาะสมกว่าพวกอื่นๆ อย่างไร ข้อโต้แย้งในสภาพที่ไม่สามารถตัดสินได้แบบนี้ การเปิดเสรีให้ทุกฝ่ายเข้ามาต่อรองอย่างมีกติการองรับย่อมเป็นทางออกที่ดีที่สุดและเป็นธรรมกับทุกฝ่าย

การพัฒนาประชาธิปไตยจึงเป็นการพัฒนาให้มวลสมาชิกในสังคมการเมืองสามารถเข้ามามีส่วนในการจัดการทรัพยากรร่วมกันโดยเรียกร้องคุณสมบัติให้น้อยที่สุด ซึ่งหมายถึงการเรียกร้องแค่ “ความเป็นมนุษย์” และร่วมจ่ายในทรัพยากรสาธารณะนั้น สำหรับสัดส่วนในการร่วมจ่ายดังกล่าวจะมากน้อยแค่ไหนเป็นสิ่งที่พอลกเถียงกันได้

นอกจากนี้ อีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้การเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมกลายเป็นเรื่องทีฟิงปรารณา คือเหตุผลที่ว่ามันไม่มีคำตอบที่จริงแท้หนึ่งเดียวว่าการตัดสินใจเชิงสาธารณะนั้นจะนำไปสู่อะไรได้บ้าง ทุกการตัดสินใจย่อมคล้ายการเดิมพัน เพราะไม่สามารถหา “สิ่งที่ดีของทุกคน” ได้ ฉะนั้นแล้ว เพื่อความเป็นธรรมต้องให้สาธารณะเข้ามามีส่วน หากท้ายที่สุดเป็นพวกเราที่ต้องแบกรับผลแห่งการตัดสินใจนั้น ก็ขอให้ผลลัพธ์ที่ว่ามาจากการตัดสินใจเลือกทางเดินของตนเองในแง่นี้ หากเกิดความผิดพลาดหรือเรื่องเลวร้าย ก็จะได้ตระหนักรู้ว่ามันเป็นผลมาจากการตัดสินใจร่วมกัน การยอมรับและเรียนรู้ไปด้วยกันจะช่วยให้เราในอนาคตเมื่อต้องเผชิญหน้ากับสถานการณ์ใกล้เคียงกันอีก เมื่อนั้นการตัดสินใจและประสบการณ์ของอดีตอาจช่วยให้เราพลาดน้อยลง หรืออย่างน้อยก็ล้มเหลวอย่างก้าวหน้าขึ้น

ในแง่นี้สิ่งสำคัญที่สุดคือ การมีส่วนร่วม รวมทั้งเสรีภาพในการนำเสนอทางเลือกต่างๆ ตลอดจนการตัดสินใจที่ยึดในกติการ่วมกัน ระหว่างทางเลือกต่างๆ เช่น ถือเสียงข้างมาก หรือให้เสียงแก่ผู้เชี่ยวชาญมากกว่า หรือให้เสียงแก่ผู้อาวุโสมากกว่า ซึ่งไม่ว่าจะแบบใด การถกเถียงและมีส่วนร่วมในการกำหนดกติกาจากทุกคนย่อมเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้

การเปิดโอกาสให้คนตึ๋ ซั่วๆ เข้ามาตัดสินใจร่วมกัน และร่วมเรียนรู้ร่วมเผชิญหน้ากับผลลัพธ์จากปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อนร่วมกัน น่าจะเป็นสิ่งที่ฟิง

ปรารถนาสำหรับระบอบประชาธิปไตย สิ่งเหล่านี้จะทำให้พวกเรามีประสบการณ์ในการร่วมก้าวไปด้วยกัน ทั้งนี้ผู้เขียนไม่ได้เรียกร้องให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมหรือต้องมีส่วนร่วมในทุกเรื่องมากเท่ากับเรียกร้องให้เปิดโอกาสให้ผู้อยากมีส่วนร่วมนั้นเข้าร่วมได้อย่าง **ปลอดภัย สะดวก และประหยัด** และมีเสรีภาพในการสื่อสารข้อเรียกร้อง/ความคิดเห็นของตน

กล่าวได้ว่าหากเมื่อใดที่ “การรณรงค์ประชาธิปไตย” กลายเป็นโครงการทางการเมืองบางอย่างซึ่งไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนสามัญในการมีประสบการณ์จัดสรรทรัพยากรที่พวกเขาเป็นเจ้าของ แต่กลับเป็นโครงการที่มุ่งเน้นการกล่อมเกลาสั่งสอน และบอกว่าพวกเขาต้องดัดแปลงตัวตนอย่างไร เมื่อนั้นย่อมก่อให้เกิดการทำลายประชาธิปไตย โดยไม่เพียงแต่ริบสิทธิอันพึงมีของคนสามัญ ทำให้เขากลายเป็นตัวปัญหาเท่านั้น หากแต่ยังผลักดันการมีอำนาจกำกับทรัพยากรสาธารณะกลายเป็นสิ่งที่ไม่คู่ควร เพราะพวกเขาไร้คุณสมบัติ และนั่นทำให้ท้ายที่สุดการจัดการสิ่งมีค่าของสังคมจึงสมควรแล้วที่จะดำเนินการโดยชนชั้นนำไปโดยปริยาย

สามัญสำนึกเรื่องการเรียนรู้

แนวคิดจารีตเกี่ยวกับการสร้างพลเมืองนั้นมีแนวโน้มเชื่อว่าหากต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรือความคิด/จิตสำนึก จนกระทั่งนำไปสู่ตัวตนของผู้เรียนเปลี่ยนไปนั้น สามารถทำได้ผ่านการอบรมสั่งสอน โดยมีบทบาทสมมติแบบต่างๆ เป็นเหมือนแบบฝึกหัดในทางปฏิบัติ ทั้งนี้ วิธีการหลักที่รายวิชาเหล่านี้ใช้คือ การสั่งสอนและการจำลองสถานการณ์

หากคิดโดยสามัญสำนึกจะพบว่า โดยทั่วไปเราสามารถแบ่งที่มาของความรู้ได้อย่างกว้างๆ 2 ทาง คือ การได้รับความรู้จากการบอกกล่าวโดยผู้ผ่านประสบการณ์มาก่อน และอีกด้านหนึ่งคือการเรียนรู้อันเป็นผลเนื่องมาจากประสบการณ์ที่เรามีปฏิสัมพันธ์กับเรื่องเหล่านั้นด้วยตนเอง ซึ่งแน่นอนว่าทฤษฎี

การเรียนรู้เกือบทั้งหมดเชื่อว่าวิธีการอย่างหลังมีประสิทธิภาพมากกว่า ในทางทฤษฎีแล้วผู้เขียนเชื่อว่านักสร้างความเป็นพลเมืองหลายท่านย่อมทราบดีถึงข้อเท็จจริงข้างต้น ดังเช่นที่ ดร.ทิพย์พาพรกล่าวถึงประสบการณ์ที่เธอได้พบเจอที่เยอรมนีไว้ในหนังสือของสถาบันนโยบายศึกษา เช่นในหัวข้อ “การสร้างพลเมืองมียู่ทั้งในระบบโรงเรียนและสังคม” (วิชัย ตันศิริและคณะ, 2553, น. 19)

หากลองพยายามแก้ต่าง สิ่งที่น่าเห็นใจสำหรับผู้ณรงค์ประชาธิปไตยในสังคมไทยคือ แม้ผู้มีอำนาจอนุญาตให้มีการสร้างพลเมืองผ่านระบบการศึกษาแต่ในด้านสังคมโดยรวมนั้นผู้ครองอำนาจกลับไม่ต้องการเห็นการมีส่วนร่วมสักเท่าใด ฉะนั้นการสร้างเสริม/เรียนรู้ความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยผ่านการมีประสบการณ์ตรงในชีวิตประจำวันจึงเป็นเรื่องที่ทำได้ไม่ถ่ายนัก

เมื่อไม่มีการเปิดกว้างเชิงโครงสร้าง ซ้ำยังมุ่งเน้นการสั่งสอน ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจึงออกมาคล้ายกับการหมกมุ่นในการอบรมบ่มนิสัย¹⁵ น่าเสียดายที่พวกเขาจำนวนหนึ่งมักมองไม่เห็นว่ายังคงมีอีกด้านของเหรียญที่สำคัญและจำเป็นอย่างไม่แพ้กัน น่าเสียดายที่หลายคนเชื่อมั่นอย่างปักใจเด็ดเดี่ยวว่าการอบรมสั่งสอนเหล่านี้เป็นเพียงหนทางเดียวในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมหรือสร้างคุณสมบัติพลเมืองที่พึงประสงค์ ฉะนั้นแล้วอาจจะดีกว่าหากพวกเขาเริ่มเปิดใจและปรับเปลี่ยนมุมมองต่อการหาความรู้ หากยังเชื่อมั่นในเป้าหมายของการสร้างพลเมืองและความหวังดียังไม่คลอนแคลนแล้วละก็ การร่วมสร้างสำนึกทั้งสองด้านไปพร้อมๆ กันน่าจะเป็นทางสายกลางที่ลงตัว กระนั้นก็จำต้องพยายามให้มากขึ้นในส่วนของการสร้างประสบการณ์ตรงให้กับเหล่าประชาชนชาวไทย

¹⁵ ตัวอย่างหนึ่งที่น่าสนใจคือบทสนทนาระหว่างผู้เข้าร่วมฟังบรรยายหลายคนกับ ดร.Canan Artıkan ซึ่งเป็นวิทยากรเกี่ยวกับ civic education จากเยอรมนี คนไทยเหล่านี้ให้ความสำคัญกับการอบรมสั่งสอนอย่างมาก โปรดพิจารณาหัวข้อ “ช่วงเวลาการถาม - ตอบ” (วิชัย ตันศิริและคณะ, 2553, น. 19 - 41) โดยเฉพาะบทสนทนาในหน้า 35

บทส่งท้าย

เพื่อแสดงให้เห็นรูปธรรมของสิ่งที่ได้อภิปรายข้างต้น ผู้เขียนจึงขอปิดท้ายบทความด้วยการทดลองเสนอตัวอย่างกิจกรรมส่งเสริมทักษะความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ผู้เขียนเชื่อว่ากิจกรรมเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะช่วยให้เพิ่มพื้นที่ในการมีส่วนร่วมได้ปลอดภัย ประหยัด และสะดวกจริง ยังสามารถสร้างเสริมประสบการณ์การมีส่วนร่วมอย่างชอบธรรมในทรัพยากรสาธารณะที่พวกเขาเป็นเจ้าของ ซึ่งสิ่งนี้จำเป็นสำหรับการพัฒนาสำนักความเป็นพลเมืองดีให้เกิดขึ้น โดยตัวอย่างกิจกรรมแบ่งออกเป็นโครงการในระดับพื้นที่สถานศึกษา ซึ่งมีกลุ่มเป้าหมายเป็นนักเรียน นักศึกษา และผู้บริหารซึ่งสมควรได้รับการกล่อมเกลาร่วมกัน กับอีกโครงการที่ยังคลุมเครือกว่า นามธรรมกว่า ซึ่งเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็นการดำเนินงานในระดับสังคมวงกว้าง

การมีส่วนร่วมในการบริหารชั้นเรียน/คณะ

โครงการที่สมเหตุสมผลในระดับสถานศึกษาและมีกลุ่มเป้าหมายเป็นเยาวชน (น่าจะเหมาะกับเด็กโต ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย - ระดับมหาวิทยาลัยขึ้นไป) คือการเปิดให้พวกเขาได้รับรู้รับทราบเกี่ยวกับทรัพยากรที่พวกเขาเป็นเจ้าของ นั่นคืองบประมาณที่ได้รับสำหรับการจัดการศึกษา ตลอดจนรายละเอียดแผนงานว่าจะใช้อะไร เท่าไร ที่มาของงบประมาณนั้นจากอุดหนุนของรัฐ (ภาษี) เท่าไร จากค่าเทอมและค่าธรรมเนียมเท่าไร และจะใช้ทำอะไรบ้าง เพื่อเป้าหมายอะไรบ้าง

กิจกรรมนี้อาจออกแบบในสองลักษณะ คือ ด้านหนึ่งเป็นการเปิดเผยข้อมูลการบริหารจัดการของเหล่าผู้เกี่ยวข้องทั้งในระดับผู้บริหารไปจนถึงผู้ปฏิบัติงาน อีกด้านหนึ่งคือทดลองเปิดโอกาสให้นักเรียนนักศึกษาเหล่านั้นเข้ามามีส่วนร่วมกับการกำกับการใช้ทรัพยากรเพื่อบรรลุเป้าหมาย เช่น ในระดับ

มหาวิทยาลัย อาจให้นิสิตชั้นปีที่หนึ่งทุกคนมีส่วนร่วมในการออกแบบการใช้งบประมาณของคณะที่ตนเรียน ว่าอนาคตที่พวกเขาในฐานะสมาชิกใหม่อยากจะใช้เพื่อพัฒนาพวกเขาอย่างไร แบบไหน

สำหรับผู้เขียน กิจกรรมทำนองนี้มีความชอบธรรมและจะสร้างประโยชน์อย่างน้อยสองด้าน คือ หนึ่ง) เป็นกิจกรรมที่สร้างความรับผิดชอบต่อผู้มีส่วนได้เสียที่สำคัญที่สุดในระบบการศึกษา นั่นคือผู้เรียน พวกเขาเหล่านี้มีความชอบธรรมอย่างยิ่งที่จะได้รับการเอาใจใส่และรับฟังความคิดเห็นที่จะเอาไปปฏิบัติจริง ไม่เพียงเท่านั้น พวกเขายังเป็นเจ้าของทรัพยากรที่ใช้สำหรับการดำเนินการเหล่านี้ อีกด้วย การให้พวกเขาได้รับรู้ว่เพื่อทำให้พวกเขาได้มีความรู้ นั้น ไม่ใช่เพียงพวกเขามีเงินจ่ายค่าบำรุงการศึกษา หรือเพียงเพราะพวกเขาเก่งกว่าคนอื่น ๆ เท่านั้น หากแต่จะช่วยให้เห็นว่สังคมโดยรวมช่วยเหลือหรือต้องจุนเจือพวกเขาผ่านรูปแบบการอุดหนุนด้านการศึกษาอย่างไรว่าง สิ่งนี้น่าจะช่วยให้พวกเขาตระหนักได้อย่างแท้จริง มีรูปธรรมรองรับว่ความสำเร็จที่จะได้มาในอนาคตต้องตอบแทนคืนสังคมบ้าง

สอง) เป็นกิจกรรมที่สร้างความโปร่งใสและแสดงให้เห็นการต้องรับผิดชอบของผู้มีอำนาจในการจัดการศึกษา สิ่งนี้จะช่วยสร้างลักษณะนิสัยอันพึงประสงค์ให้เกิดแก่ผู้มีอำนาจซึ่งมักจะถูกเรียกร้องน้อยมากในสังคมไทย ไม่แน่วกิจกรรมนี้อาจทำให้การปฏิรูปการศึกษาที่มีปัญหาเรื้อรังยาวนานได้รับการเยียวยาระดับหนึ่ง เพราะสิ่งที่เป็นปัญหาหลักของระบบการศึกษาไทยที่ล้มเหลว คือการเรียนการสอนที่ขาดความรับผิดชอบต่อผู้เรียน

ผู้เขียนเชื่ออย่างยิ่งว่หากออกแบบกิจกรรมให้สอดคล้องกับโครงการดังกล่าวได้ จะสามารถทำให้ไม่เพียงแต่จะทำให้นักเรียนนักศึกษาได้ร่วมพัฒนาคุณลักษณะพลเมืองดีตามที่หลายฝ่ายคิดหวัง ยังสามารถทำให้ชนชั้นนำไทยหรือผู้ที่อยู่ในตำแหน่งอันได้เปรียบของสังคมค่อยๆ เรียนรู้และตระหนักว่

ทรัพยากรสาธารณะไม่ใช่ของพวกเขาและต้องยอมรับการตรวจสอบจากผู้เป็นเจ้าของร่วมซึ่งในที่นี้คือนักเรียน/นักศึกษา นอกจากนี้ หากเทียบกับคุณลักษณะพลเมือง 6 ประการของรายวิชาพลเมืองกับความรับผิดชอบต่อสังคม TU100 ที่ รศ. ดร.ปริญญาได้เสนอไว้ (ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, 2555, น. 89) จะพบว่ากิจกรรมนี้ช่วยสร้างเสริมความเป็นพลเมืองได้ในทุกรูปแบบ โดยแจกรายละเอียดในแต่ละด้านได้ดังนี้

กิจกรรมดังกล่าวจะช่วยฝึกฝนการมีอิสรภาพและพึ่งตนเองด้วยการทำให้เขาตระหนักถึงความเป็นเจ้าของชีวิตและทรัพยากรที่พวกเขามีส่วนร่วมจ่าย สิ่งนั้นนำมาสู่การอ้างสิทธิเสรีภาพในการร่วมบริหารจัดการอย่างมีอาจปฏิเสศได้พร้อมกันนี้ยังฝึกฝนให้ผู้มีอำนาจในสังคมไทยค่อยๆ เรียนรู้ว่าพวกเขาไม่ได้เป็นเจ้าของประเทศเพียงลำพัง

กิจกรรมนี้อาจช่วยให้เห็นคนเท่าเทียมกัน ซึ่งช่วยลดการพินอบพิเทาและระบบอุปถัมภ์ เพราะหากมองในมุมของการบริหารจัดการทรัพยากรสาธารณะทั้งผู้บริหาร ผู้ปกครอง และนักเรียนนักศึกษาด้วยกัน ไม่ว่าจะอายุ ฐานะ วิทยุฒิเท่าไรก็ตาม ย่อมมีความเท่ากันในแง่สถานะความเป็นสมาชิกที่ต้องรับรู้และช่วยกันพัฒนาชุมชนของตนให้ก้าวหน้าเพื่อบรรลุเป้าหมายที่องค์กรของพวกตนตั้งไว้ได้ กล่าวอีกแบบ ทุกคนมีสถานะเป็นผู้มีส่วนได้เสีย (stake holder) เท่าเทียมกัน

ความต่างระหว่างพวกเขาคือ ฝ่ายหนึ่งมีหน้าที่บริหารจัดการ อีกฝ่ายหนึ่งมีหน้าที่ให้ความร่วมมือและมีสถานะเป็นทั้งวัตถุประสงค์และผลผลิตของการบริหารจัดการนั้น การเพิ่มประสบการณ์ให้เกิดมุมมองความเท่าเทียมผ่านการพิจารณาหน้าที่ต่อส่วนรวมเช่นนี้น่าจะช่วยให้สถานการณ์ของความคิดฝังหัว ค่านิยมคร่ำครึอันเกี่ยวข้องกับควมมีลำดับช่วงชั้น (hierarchy)

ซึ่งแพร่หลายในระดับชีวิตประจำวันส่วนอื่นของนักเรียน นักศึกษาเหล่านั้น บรรเทาตนน้อยลงไปได้บ้าง

กิจกรรมนี้จะช่วยให้เกิดการยอมรับความแตกต่างได้เช่นกัน เพราะว่า การได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรขององค์กรนี้ย่อมก่อให้เกิดการ ถกเถียง เจรจา และการโต้แย้งกันด้วยเหตุด้วยผลอย่างเลี่ยงไม่ได้ กระบวนการ เหล่านี้เองที่จะทำให้เกิดการรับฟังกัน ทั้งจากนักเรียน นักศึกษาด้วยกันเอง และที่สำคัญทำให้ผู้มีอำนาจมากกว่าอย่างผู้บริหารได้พัฒนาทักษะการรับฟัง ความเห็นที่แตกต่างพร้อมกันไปด้วย

ไม่เพียงเท่านั้น กิจกรรมดังกล่าวจะช่วยสร้างสำนึกเคารพสิทธิผู้อื่นให้ เกิดขึ้นพร้อมกับการยอมรับความต่างนั้นด้วย เพราะการบริหารจัดการผ่าน การตัดสินใจร่วมกันด้วยวิธีแบบนี้จะเป็นการบังคับให้ต้องยอมรับฟังความเห็น และเคารพในความต่างในทางอ้อม การเจรจาทอรองเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่แต่ละฝ่าย ต้องการนั้นจะช่วยเพิ่มประสบการณ์แก่สมาชิกทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในระดับชั้น อำนาจใด ให้พยายามหาจุดร่วมอย่างประนีประนอม หากทำได้ดีจะทำให้ เกิดการพัฒนาการใช้เหตุผลโน้มน้าว (ไม่ใช่ใช้อำนาจ/กำลัง/ความอาวุโสเป็น ข้ออ้าง) กิจกรรมเหล่านี้ช่วยสร้างให้ผู้ใหญ่เคารพในสิทธิของเด็ก หากเด็ก พวกนั้นมีเหตุผลข้อมูลดีพอ พวกเด็กเองก็เคารพในความเห็นและประสบการณ์ ของผู้ใหญ่ได้เช่นกัน

ในด้านความรับผิดชอบต่อสังคม หากตระหนักแล้วว่าสิ่งที่ทำให้พวกเขา ได้ร่ำเรียนหาใช้น้ำพักน้ำแรงของพ่อแม่หรือความสามารถส่วนตัวเพียงลำพัง ภาษีประชาชนที่อุดหนุนไม่ว่าจะเป็นค่าจ้างข้าราชการครู ค่าสร้างสาธารณูปโภค ทั้งอาคาร ถนน น้ำประปา ไฟฟ้า การอุดหนุนค่าเล่าเรียน หนังสือเรียน ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนมักถูกมองข้าม การเข้าใจตระหนักอย่างมีรูปธรรมชนิดที่มีตัวเลข

งบประมาณแจกแจงรองรับนี้ จะเป็นประจักษ์พยานและสามารถเรียกร้องสำนึก
รับผิดชอบต่อสังคมจากนักเรียน/นักศึกษาเหล่านั้นได้

สุดท้ายผู้เขียนเชื่อว่าโครงการนี้หากออกแบบได้ดี จะสร้างความเข้าใจ
ต่อระบอบประชาธิปไตยและมีส่วนร่วม ที่มีความหมายอย่างแท้จริง การออกแบบ
กิจกรรมสำหรับรายวิชาทำนองนี้ที่เป็น civic education เกือบทั้งหมดเน้น
หลักการ และทำได้แต่เพียงการเล่นบทบาทสมมติ ไม่ว่าจะเป็นโครงการงาน เกม
หรือการจำลองสถานการณ์ แม้สิ่งเหล่านั้นอาจจะช่วยให้เห็นการมีส่วนร่วม
ได้บ้าง แต่จะดีกว่าหรือไม่หากให้พวกเขาได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง มีเดิมพัน
ถึงความก้าวหน้าหรือล้าหลังของพวกเขาอย่างแท้จริง ไม่ต่างจากชีวิตที่เมื่อโตขึ้น
พวกเขาจะต้องเผชิญสิ่งเหล่านี้ ที่สำคัญที่สุด การให้เขามีส่วนร่วมในการบริหาร
จัดการทรัพยากรที่พวกเขาเป็นเจ้าของเช่นนั้น นั่นคือหัวใจของระบอบประชาธิปไตย
ที่มีการมีอำนาจสูงสุดของประชาชนชีวิตกันตรงที่ประชาชนได้มีส่วนในการจัดการ
ทรัพยากรสาธารณะที่พวกเขาร่วมจ่าย

การร่วมสร้าง/รักษาพื้นที่สาธารณะ

สำหรับกิจกรรมที่สองนั้น ผู้เขียนต้องการกล่าวถึงโครงการที่จะมีส่วน
สร้างให้เกิดหรืออำนวยความสะดวกให้มีพื้นที่สาธารณะเพิ่มมากขึ้น เป้าหมาย
ของกิจกรรมประเภทนี้ต้องการสร้างให้เกิดแรงจูงใจในการมีส่วนร่วมทาง
การเมือง ด้วยหลักการเบื้องต้นสามประการ คือ หนึ่ง) **ประหยัด** หากการมี
ส่วนร่วมทางการเมืองมีค่าใช้จ่ายน้อยทั้งทางตรงและทางอ้อม จะเอื้อให้
ผู้ที่ต้องการมีส่วนร่วมสามารถทำได้โดยไม่กระทบต่อภาระในการใช้ชีวิต
สอง) **สะดวก** สอดคล้องกับข้อแรก การมีส่วนร่วมอย่างสะดวกง่ายดาย ไม่ถูก
จำกัดด้วยกฎหมายอันซับซ้อน ระบบเอกสาร ระเบียบราชการที่ยืดเยื้อยาวนาน
ย่อมทำให้เกิดแรงจูงใจในการมีส่วนร่วมทางการเมืองได้ดีขึ้น และสาม) **ปลอดภัย**

การมีส่วนร่วมทางการเมืองในแบบที่ไม่ได้ละเมิดเกินเลยตามสามัญสำนึกทั่วไปของสังคม สมควรจะได้รับการรับรองความปลอดภัย ไม่มีใครสมควรถูกทำร้ายหรือสังหารจากการนี้

ความปลอดภัย สะดวก และประหยัดเหล่านี้จะช่วยยกระดับการมีส่วนร่วมในสังคมการเมืองนั้นๆ สิ่งที่จะตามมาคือประสบการณ์ที่สมาชิกในสังคมจะมีร่วมกัน และหวังว่าสังคมเหล่านี้จะค่อยๆ ปรับให้เกิดลักษณะพึงปรารถนาแก่พลเมืองของตนได้ แน่ใจว่าสิ่งเหล่านี้คงไม่ได้เกิดขึ้นเองในเร็ววัน ทว่าหากไร้ซึ่งประสบการณ์ตรง ก็ยากมากที่จะทำให้เกิดจิตสำนึกพลเมืองได้

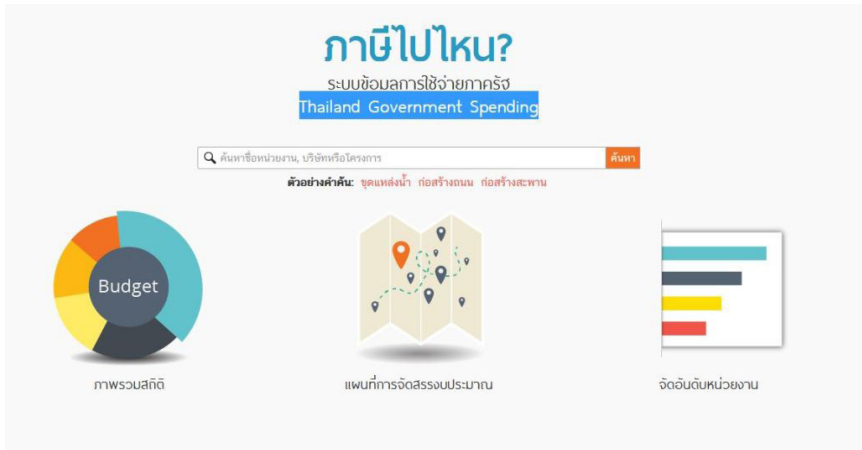
กิจกรรมเหล่านี้แม้ไม่มากแต่ก็เกิดขึ้นบ้างแล้วในสังคมปัจจุบัน และดูเหมือนจะก้าวหน้าอย่างมากภายใต้บริบทของการพัฒนาเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสาร เช่น เฟซบุ๊ก กลายเป็นแหล่งเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่ทั้งประหยัด สะดวก และปลอดภัยในระดับหนึ่ง การถ่ายคลิป แจ้งข่าว หรือเผยแพร่ความเห็นต่อกิจการสาธารณะนั้นทำได้โดยง่ายและมีส่วนร่วมได้ง่าย สิ่งเหล่านี้ทำให้การลุแก่อำนาจของผู้ถืออำนาจทำได้ยากยิ่งขึ้น การตรวจสอบกันเองก็ทำได้ง่ายมากขึ้น อย่างไรก็ตาม หลายกรณีก็พบว่าการมีส่วนร่วมทางการเมืองด้วยพื้นที่ดังกล่าวอาจมีลักษณะที่ไม่พึงประสงค์อยู่บ้าง แต่เราก็จะพบการตรวจสอบกันเองระหว่างผู้ใช้ การตักเตือน การลงโทษทางสังคมที่ดำเนินการกันเอง ทั้งหมดนี้เป็นกลไกการปรับตัวโดยปกติทั่วไป และผู้เขียนเชื่ออย่างยิ่งว่าหากรักษาเสรีภาพเช่นนี้ไว้ได้ พื้นที่นี้จะส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองซึ่งจะส่งผลดีต่อพัฒนาการประชาธิปไตยมากกว่าจะบั่นทอนทำลาย ทั้งนี้ผู้เขียนมีตัวอย่างกรณีแบบดังกล่าวอีกสองตัวอย่าง

หนึ่ง) *“ภาษีกูยู่ไหน”*¹⁶ คือเว็บไซต์ที่สร้างขึ้นโดยสำนักงานรัฐบาลอิเล็กทรอนิกส์ (องค์การมหาชน) (สรอ.) (Electronic Government Agency) เจตนารมณ์ขององค์กรเพื่อสร้างการบริหารงานภาครัฐแบบอิเล็กทรอนิกส์ (e-Government) ด้วยการเปลี่ยนเอกสารสู่โลกดิจิทัลที่รวดเร็วและทันสมัย สิ่งนี้ไม่เพียงแต่จะทำให้ประชาชนและภาคธุรกิจสามารถเข้าถึงข้อมูลหรือบริการของรัฐได้รวดเร็วมากยิ่งขึ้น ผลพลอยได้อีกอย่างหนึ่งนอกเหนือจากประสิทธิภาพและความประหยัดในการดำเนินงานแล้ว ยังจะช่วยให้ประชาชนสามารถติดตามตรวจสอบการทำงานของภาครัฐในฐานะผู้กินเงินเดือนจากภาษีประชาชนได้ง่ายและมีประสิทธิภาพขึ้นอีกด้วย

สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้ภายใต้หลักการที่เรียกว่า open data กล่าวคือ เป็นลักษณะของการมีข้อมูลเปิดที่ทุกคนสามารถนำไปใช้ได้โดยอิสระ สามารถนำกลับมาใช้ใหม่หรือนำไปเผยแพร่ได้โดยอิสระ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐหรือภาคเอกชน

นอกจากนี้ สรอ. ยังได้ริเริ่ม (และกำลังพัฒนาให้ซับซ้อนใช้งานได้จริง) นำเสนอระบบข้อมูลการใช้จ่ายภาษีของภาครัฐที่จะทำให้ทราบว่าภาษีที่เราจ่ายนั้นถูกใช้ทำอะไร โครงการแบบใด ทำสัญญาแบบไหน บริษัทใดชนะการประมูล สิ่งเหล่านี้ช่วยให้การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนเป็นไปได้ง่ายยิ่งขึ้น อย่างน้อยก็ทำให้ประชาชนที่สนใจอยากรู้ว่าหน่วยงานภาครัฐใกล้บ้านตนทำอะไรกับภาษีสามารถรับรู้ได้ สิ่งนี้ช่วยอย่างยิ่งในการลดการคอร์รัปชัน ไม่ใช่เพราะเจ้าหน้าที่รัฐมีจิตสำนึกอันดีงามมากเท่ากับการถูกจับตาตรวจสอบจากผู้เกี่ยวข้อง

¹⁶ ชื่อจริงของเว็บไซต์คือ “ภาษีไปไหน?” ข้อมูลต่อจากนี้คัดลอกและสรุปความจากข้อเขียนของ THANET RATANAKUL (2559) “ภาษีกูยู่ไหน? Open Data ที่ทำให้รู้ว่าใครใช้เงินคุณอยู่”

ภาพเว็บไซต์ govspending.data.go.th

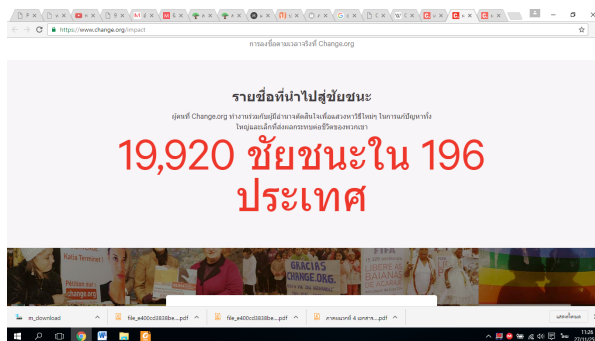
ที่มา: <http://thematter.co/byte/where-my-tax-goes/9717>

สอง) *Change.org*¹⁷ สิ่งนี้คือเว็บไซต์ซึ่งเปิดพื้นที่ให้คนทุกคนสามารถสร้างแคมเปญการรณรงค์ของตัวเองได้อย่างเสรีโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย เป้าหมายหลักของการรณรงค์เหล่านั้นเป็นไปเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ดีในสังคม ดังคำอธิบายตัวเองของพวกเขาว่า “*Change.org* เป็นพื้นที่ที่ทุกคนทั่วไปสามารถเริ่มการรณรงค์ ระดมพลังสนับสนุน และทำงานร่วมกับผู้มีอำนาจในการตัดสินใจเพื่อร่วมกันหาวิธีแก้ไขปัญหาต่างๆ”

องค์กรอ้างว่าขณะนี้ มี “ผู้คนมากกว่า 100 ล้านคน จาก 196 ประเทศทั่วโลกกำลังสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชนของพวกเขา” และยังอ้างอีกว่าผู้ใช้ช่องทางนี้มีหลากหลาย ทั้งที่เป็นประชาชนสามัญ ผู้มีอำนาจตัดสินใจทั้งในภาคส่วนของรัฐบาลและภาคธุรกิจ องค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ กว่าหนึ่งแสนองค์กร

¹⁷ ข้อมูลต่อไปนี้คัดลอกและเรียบเรียงจากข้อเขียนชื่อ “*Change.org* พลังเสียงเล็กๆ สร้างการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่ในสังคมจริงหรือ?” (รอบรั้วมอ, 2558) และข้อมูลเบื้องต้นจากเว็บไซต์ขององค์กรในภาคภาษาไทย โปรดดู <https://www.change.org/about>

การรณรงค์ของพวกเขาเหล่านั้นถูกรับเอาไปปฏิบัติเกือบสองหมื่นเรื่อง ในเกือบ 200 ประเทศ

ที่มา: <https://www.change.org/impact>

เราอาจกล่าวได้ว่าพื้นที่สาธารณะแห่งนี้สามารถทำให้เกิดการมีส่วนร่วมได้มาก และกว้างขวางในระดับโลก สามารถระดมความสนใจ ทรัพยากร รวมไปถึงบรรลุการแก้ไขปัญหาไม่ว่าจะเล็กเพียงใด การมีส่วนร่วมในเรื่องนี้อาจช่วยส่งเสริมการสร้างสำนึกพลเมืองให้เกิดขึ้น ทั้งการใช้เหตุผลในการรณรงค์นำเสนอการรับฟังปัญหา และความรับผิดชอบซึ่งไม่ใช่แค่ต่อสังคมการเมืองที่ตนสังกัด หากแต่มุ่งสู่การเรียกร้องความเห็นอกเห็นใจจากพลเมืองโลก ซึ่งเหมือนจะเป็นเป้าหมายสำคัญที่การกล่อมเกลารเพื่อสร้างพลเมืองของประเทศไทยพยายามมุ่งไปสู่

ท่านผู้อ่านอาจสังเกตได้ว่าสิ่งหนึ่งที่เป็นเงื่อนไขชี้ขาดซึ่งทำให้กิจกรรมเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองเหล่านี้เป็นไปได้ คือเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารสมัยใหม่หรือระบบอินเทอร์เน็ตนั่นเอง กล่าวได้ว่าในอนาคตข้างหน้า ระบบนี้จะสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมที่ซับซ้อนและหลากหลายมากยิ่งขึ้นไปอีก ในแง่นี้การปกป้องให้พื้นที่และวิธีการเข้าถึงอินเทอร์เน็ต เป็นไปอย่างเสรี แพร่หลาย ปลอดภัย และสะดวกนั้น โดยตัวมันเองก็สามารถสร้างสุขภาพที่ดีให้กับประชาธิปไตยได้มาก

น่าเสียดาย ในขณะที่พวกเราทุ่มเททั้งงบประมาณและแรงกายแรงใจไปกับการสร้างจิตสำนึกให้เกิดแก่เยาวชนไทย¹⁸ อาจทำให้กำลังมองข้ามความพยายามของผู้มีอำนาจทุน/รัฐ ซึ่งไม่ต้องการการตรวจสอบ พวกเขาใช้ช่วงเวลารัฐบาลชั่วคราวนี้ออกกฎหมายเพื่อปิดกั้นเสรีภาพและมีแนวโน้มทำลายการมีส่วนร่วมต่างๆ ในอนาคต หากกฎหมายอย่าง “พ.ร.บ. ว่าด้วยการรักษาความมั่นคงปลอดภัยไซเบอร์” หรือ “ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์” ฉบับใหม่¹⁹ สามารถผ่านการผลักดันได้ จะยิ่งทำให้สภาพการณ์การมีส่วนร่วมทางการเมืองของสังคมไทยที่ย่ำแย่แต่เดิมอยู่แล้วยิ่งเลวร้ายลงไปอีก ดังนั้นจะน่าเศร้าอย่างมากหากพวกเรามุ่งเพียงแต่ด้านการปลูกฝังจิตสำนึก แต่ไม่ได้เปิดพื้นที่การมีส่วนร่วมไว้ เพราะทั้งสองด้านล้วนเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้หากต้องการประชาธิปไตยที่คนสามัญเป็นเจ้าของอำนาจอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

หนังสือ

ถวิลวดี บุรีกุล, รัชวดี แสงมเหษณ์ และเออเจนี เมริโอ (บก.). (2557). *พลเมืองไทย - การสร้างความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

¹⁸ ชาวที่ผู้เขียนอ่านล่าสุดคือกรณีของสภาพัฒนาการเมืองส่งเสริมเรื่องเหล่านี้ในระดับโรงเรียน เช่นที่สมหมาย จันทรเรือง (2559) เขียนเรื่อง “โรงเรียนประชาธิปไตย”

¹⁹ โปรดพิจารณาข่าวที่เกี่ยวข้องที่มาจากเว็บไซต์ประชาไทในช่วงปี 2559 เช่น “รายงาน: โค้งท้ายๆ กับร่าง พ.ร.บ. คอมพิวเตอร์ มีอะไรที่ไม่โอเค?” “สรุปร่าง พ.ร.บ. คอมพิวเตอร์ ฉบับล่าสุด ‘บล็อกไปให้ไพศาล’” “สปท. ชงตั้ง ‘คกก. ไซเบอร์’ ให้อำนาจทหารมีอำนาจแก้ยามวิกฤต”

ทิพย์พาพร ตันติสุนทร. (2553). *ไปดู Civic Education ที่เยอรมัน*. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา.

_____. (2555). *การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง*. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา.

_____. (2557). *พลเมือง สิทธิมนุษยชน และประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา.

ปริญญา เทวานฤมิตรกุล. (2555). *การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

พระพรหมคุณาภรณ์. (2549). *ธรรมาธิปไตยไม่มา จึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ* (จัดบรรจบ: รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด.

วิชัย ตันศิริ. (2551). *วัฒนธรรมพลเมือง*. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา.

_____. (2557). *ศาสตร์การสอนความเป็นนักประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา.

วิชัย ตันศิริ, ชัยอนันต์ สมุทวณิช, Canan Artılcan และทิพย์พาพร ตันติสุนทร. (2557). *แนวทางการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองในสังคมประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา.

สถาบันพระปกเกล้า. (2555). *การประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ 13 ประจำปี 2554 เล่ม 2 : ความเป็นพลเมืองกับอนาคตประชาธิปไตยไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง. มปป. *การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง: บทบาทของสำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง.

แอนดรู วอล์คเกอร์ (เขียน) จักรกริช สังขมณี (แปล). (2559). *ชาวนาการเมือง*.
นนทบุรี: ฟาเดียวกัน.

Michael K. Connors. (2007). *Democracy and National Identity in Thailand*. NIAS.

บทความ

ลักขณา ปันวิชัย. (2542). อุดมการณ์รัฐของประเทศไทยในแบบเรียนชั้นประถมศึกษา
พ.ศ. 2464 - 2533 ไม่มีชาติของประชาชนไทยในแบบเรียน. *รัฐศาสตร์*
สาร. 21(3), 105 - 173.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2531 - 2532). การเกิดแนวคิด “หน้าที่พลเมือง” ในรัฐ
ไทยสมัยใหม่. *รัฐศาสตร์สาร*, 14(3) - 15(1), 207 - 225.

ทิพย์พพร ตันติสุนทร. (2555). “วิถีไทยกับการเสริมสร้างความเป็นพลเมือง
ในสังคมประชาธิปไตย”, ใน สถาบันพระปกเกล้า. *เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ 13 ประจำปี 2554 เรื่อง “ความเป็นพลเมืองกับอนาคตประชาธิปไตยไทย” (Citizenship and the Future of Thai Democracy)*, 22 - 24 มีนาคม 2555 ณ ศูนย์ประชุมสหประชาชาติ ถนนราชดำเนินนอก กรุงเทพมหานคร, 211 - 235.

Quimpo, N. G. (2005). Review: Oligarchic Patrimonialism, Bossism, Electoral Clientelism, and Contested Democracy in the Philippines. *Comparative Politics*, 37(2), 229 - 250.

Thongchai Winichakul. (2015). *The Hazing Scandals in Thailand Reflect Deeper Problems in Social Relations*. 9 October 2015

at the Institute of Southeast Asian Studies Yusof Ishak Institute, Singapore.

วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

ปวีณา วังมี. (2543). *รัฐไทยกับการกล่อมเกลากลางทางการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2475 - 2487*. ปรินญานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.

ปฤณ เทพนรินทร์. (2559). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ การสร้างความเป็น พลเมืองยุคเปลี่ยนผ่าน: ข้อสังเกตเบื้องต้นจากกรณีศึกษาวิชาสังคม ธรรมาธิปไตย*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

Prajak Kongkirati. (2013). *Bosses, Bullets and Ballots: Electoral Violence and Democracy in Thailand, 1975 - 2011*. Unpublished Doctorial Dissertation, Australian National University.

เอกสารอิเล็กทรอนิกส์

คอลัมน์ตรวจการบ้าน. (2558). *พลเมืองเป็นใหญ่ไม่ใช่ “วาทกรรม”*, 16 พฤษภาคม 2559. <http://www.dailynews.co.th/article/326058>

เดอะอีสาน เรคคอร์ด. (2559). *เลื่อนวันฟังข้อหาหมิ่น - พ.ร.บ. คอมฯ กรณีนักข่าว รายงานทหารบุกบ้านนักสิทธิที่ดิน*, 30 ตุลาคม 2559. <http://isaanrecord.com/2016/10/25/land-rights-journalist-charged/>

นิติ เอียวศรีวงศ์. (2559). เรามาถึงจุดนี้ได้ยังไง? (2), 19 เมษายน 2560.

<http://www.matichon.co.th/news/137528>

ผู้จัดการออนไลน์. (2559). ชัด “ปรีชา” ตั้งลูกชายเป็นทหารทำทนายธรรมาภิบาล

กระบวนนโยบาย คลสข., 19 เมษายน 2560. <http://www.manager.co.th/Home/ViewNews.aspx?NewsID=9590000038838>

ประชาไท. (2558). ชงชัย วินิจจะกุล: โศกตัสสะท้อนปัญหาใหญ่ของสถาบันทาง

สังคมของไทย, 23 เมษายน 2560. <https://prachatai.com/journal/2015/10/61956>

_____. (2559). รายงาน: โค้งท้ายๆ กับร่าง พ.ร.บ. คอมพิวเตอร์ มีอะไร

ที่ไม่โอเค?, 27 พฤศจิกายน 2559. <http://www.prachatai.com/journal/2016/11/68977>

_____. (2559). ร่าง พ.ร.บ. คอมพิวเตอร์ฉบับล่าสุด “บล็อกไปให้ไพศาล”,

27 พฤศจิกายน 2559. <http://www.prachatai.com/journal/2016/11/68977>

_____. (2559). สปท. ชงตั้ง “คกก. ไซเบอร์” ให้อำนาจทหารมีอำนาจแก้

ยามวิกฤต”, 27 พฤศจิกายน 2559. <http://www.prachatai.com/journal/2016/11/68977>

_____. (2559). อัยการสั่งฟ้องหลานสาวพลทหารวิเชียร คดีหมิ่นประมาทฯ

พ่วง พ.ร.บ. คอมพิวเตอร์, 5 ตุลาคม 2559. <http://prachatai.com/journal/2016/09/68044>

มติชนออนไลน์. (2559). ชาวบ้านไวย ร้องสอบทุจริต กลับถูกฟ้องหมิ่นเจ้าพนง.

ลั่นยอมติดคุก หากปราบทุจริตได้, 10 ตุลาคม 2559. <http://www.matichon.co.th/news/309669>

สมหมาย จันทร์เรือง. (2559). โรงเรียนประชาธิปไตย, 27 พฤศจิกายน 2559.

<http://www.matichon.co.th/news/366282>

admin. (2558). *Change.org* พลังเสียงเล็กๆ สร้างการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่
ในสังคมจริงหรือ?, 27 พฤศจิกายน 2559. <http://www.atmornor.com/what-is-change-org/>

Thanet Ratanakul. (2559). ภาษีอยู่ไหน? *Open Data* ที่ทำให้รู้ว่าใคร
ใช้เงินคุณอยู่, 23 กันยายน 2559. <http://thematter.co/byte/where-my-tax-goes/9717>